کەرکووک لە نێوان هەردوو ئاماری 1947-1957

عەلی مەحمود محەمەد

لە ماوەی هەزاران ساڵدا کەرکووک لەناو سنووری قەڵادا قەتیس ما بوو, لە کۆتایی سەدەی 18 ەوە , کەرکووکی دەرەوەی قەڵا گەورەترەوە بوو لە کەرکووکی ناو قەڵا.
دروستکردنی قەیسەری و قشڵەو تەکیەی تاڵەبانی و خانەقای سەید ئەحمەد و بازاڕی گەورەو بازاڕی جوت قاوە و پردی بەردینی خاسە, بە گەورەترین دەسکەوتی ئاوەدان کردنەوەی کەرکووک لە سەدەکانی ڕابردوو دادەنرێت , تا سەردەمی دروستکردنی دەوڵەتی عێراقی , لە پاڵ قەسر و هاوینگەی دەوڵەمەند و ئەشرافەکان لە دەرەوەی قەڵا.
تەنها لە دوو دەیەی کۆتایی سەدەی نۆزدەو دەیەی یەکەمی سەدەی بیستدا , شاری کەرکووک دووجار ڕووپێوی خۆس زیادی کرد ((ڕووپێوی شاری کەرکوک و هەولێر لە نێوان ساڵانی 1890- 1914 بوو بە دووجار 1 .)
گرێدانی وڵات بە جیهانەوە , کاریگەری دانا لەسەر گەشەی بازرگانی , بەهۆی شۆڕشی پیشەسازی و ئەو داهێنانەی لە هۆیەکانی گواستنەوە و پەیوەندی بەدی هات ((.... ساڵی 1864 , بەغدا لە ڕێگەی هێڵی تەلەگرافەوە گرێدرا بە بەصرەوە, هەروەها بەغدا لەگەڵ تاران و هند و ئەستەنبوڵ 2 .)
کەرکووک وەک بەشێک لە دەسەڵات و جوگرافیای عوسمانی , بەشی خۆی لە تەواوی ئەو گۆڕانکاریانە دورییەوە لە ناو دەسەڵاتدا بەدی هات.
بۆیە دەبینیین کەرکووک لە سەدەی 18 ەوە بەرەو ڕوی کۆمەڵێک گۆڕانکاری هەمە لایەنە بووەوە , ژمارەی دانیشتوانی زیادیکرد , بەهۆی بەرزبوونەوەی داهاتی تاک و باشتر بوونی خۆراک و گەشەکردنی کەرتەکانی خوێندن و تەندروستی , هەروەها قەبارەی شار چەندین بەرامبەر چووە سەر , دەزگای بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەتی ئاڵۆز بوەوە , کارگێڕی مەزن مۆدێرن و بەرفراوان بووەوە.
دوای داگیرکردنی عێراق و کەرکووک لە لایەن سوپای ئینگلیزەوە لە ساڵی 1918 , سەرەتایەک بوو بۆ کۆتایی هێنان بە قۆناغی دواکەوتویی کۆنەپەرستی و دابڕان لە پێشکەوتنەکانی ڕۆژئاوا , سەرەتایەک بوو بۆ ئاشتبونەوە لەگەڵ پێشکەوتنەکانی ڕۆژئاوا.
ئینگلیزەکان لەگەڵ سوپاکەیان سەرباری داگیرکاری , وەلێ کۆمەڵێک بەهای نوێی ئابوری کۆمەڵایەتی سیاسی فەرهەنگی و مۆدێلی تەلارسازی و ڕێکخستنی شەقام و ڕێکخستنی تۆڕی زێراب و باخچەو .... هێنا , کە پایەی مادییان لەسەر گەشەکردنی شار و بەرزبوونەوەی ڕێژەی شارنشینی و بەرزبوونەوەی ڕێژەی چینی ناوەند ڕاوەستاوە.
لە ماوەی سەدان ساڵ , لە بواری نەخشە و تەرزی خانە سازی لە کەرکووک , هیچ گۆڕانکارییەک بەدی نەهات , چ لە شێوازی نەخشەی ئەندازیاری تەلارسازی یاخود زێراب و ئاوو وئاوەڕۆ , تەنانەت ڕێکخستنی ئاوی بارانی بان خانووەکان بەشێوەی دواکەوتووانە مایەوە , لە کاتێکدا لە ڕۆژئاوا لەم بوارەدا هەنگاوی زۆر گەورە نرابوو , خانەسازی چووبووە قۆناغی باڵەخانەی چەند نهۆمی و خانووی مۆدێرنەوە.
))لە عێراقدا , نەخشەسازی خانوو لە سەدەی 19 بەهەمان شێوەی سەدەی 16 بوو , پێشکەوتنێکی وای نەکرد شیاوی سەرنج بێت 3.)
لە دوای گۆڕانکارییە هەملایەنەکانی سەدەی نۆزدەهەم , بە تایبەت لە بواری یاسای بازرگانی و باج , گەشەکردنی بازرگانی و پەرەسەندنی وەبەرهێنانی بەروبوومی کشت و کاڵ و ئاژەڵداری , ژمارەیەک

دەوڵەمەندی گەورە پەیدا بوون , کەوتنە دروستکردنی قەسری گەورە گەورە بە شێوازێکی نوێ , تەنانەت ئاغاو گەورە مەلاکەکانی گوندەکانیش لە شارەکان قەسریان دروستکرد , هەندێکیان بە حوکمی ئەوەی منالّەکانیان لە ڕۆژئاوا دەیان خوێند, لە ژێر کاریگەری مۆدێلی تەلارسازی ڕۆژئاواییدا قەسرەکانیان دروستکرد , لەم سەردەمەوە دەبینیین قەسری گەورە لە دەرەوەی قەلاّ دروست دەکرێت , کە هەریەکەیان پانتاییەکی گەورەی ڕوبەرییان داگیر کردبوو , سەرباری بوونی باخچەی گەورە , ئەمەش کاریگەری لەسەر گەورە بوونەوەی قەبارە و جوانکردنی شار دانا.

هەژاری عەوام , بێکاری و نزمی هێزی کڕینیان , , ڕێگر بوو لەبەردەم بەرزبوونەوەی ئاستی کاربردییان   , چەندە ئاستی ئابوری تاک بچێتە سەر , ئەوەندە بەکارهێنانی کەل و پەلی ناو ماڵ زۆر دەبێت ,   پەیوەندی توند هەیە نێوان جۆری خانوو و ژمارەی دانیشتوان , هەروەها داهاتی تاک و ژۆری خانوو.

بە باشتر بوونی باری ئابووری تاک , بەکارهێنانی خانو و ژوری زیاتر دەچێتە سەر , هەروەها خانوی تازە دروست دەکرێت و خانووە کۆنەکان نۆژەن دەکرێتەوە , سەرباری ئەوەی نەخوێندەواری و دواکەوتوویی گشتی هۆکاری پێشنەکەوتنی شێوەی شار و تەرزی تەلارسازییە.

))بەر لە هەلگیرسانی جەنگی یەکەم تێکرای هێزیکرین لە لای هاووڵاتی یەکی عێراق لە باشترین حال َدا لە سێ یەکی تێکرای هێزی کڕینی هاووڵاتی یەکی ئیمپراتۆری عوسمانی کەمتر بوو 4. (

کەرکووک لە کۆتایی سەدەی 18ەوە , ڕۆڵی بازرگانی چووە سەر , بازاڕەکانی گەورە بوەوە و بەروبوومی گرانبەهای زیاتر بوو , بەلاّم لە ئاستی موصلّدا نەبووە . لەوکاتەوەی بووە ناوەندی کارگێڕی ناوچەکە , ئەو پلە یەکەمەی لە تاوخ سەندەوە , پێگەی ئابوری و ڕۆڵی سیاسی چووە سەر ,   بەلاّم هیچ لەم گۆڕانکارییانە , نەیانتوانی بە ئەندازەی دەرهێنانی نەوت , ڕۆڵی خۆیان بگێڕن لە گەشەدان بە شاری کەرکووک .

))کەرکوک تا سەدەی بیستەم لەبەر گەلێک هۆ ڕۆڵی ئابوری نەبوە , موسڵ بە پێچەوانەی کەرکوکەوە 5 . (.

هاتنی ئینگلیز بۆ کەرکوک , سەرەتایەک بوو بۆ هەرەس هێنان بە هەموو دیاردە و نەریتە کۆنەکان , هەرەس بە نەخشەی شار , بە شێوەی کلاسیکی خان , خان و کاروان , عارەبانچی و گالیسکەی دوو چەرخە , حوجرە و مزگەوت , کەواو سەڵتە , هەرەس بە خوێندنی ئاینی و داب و نەریتی کۆن , لە بەرامبەردا شەمەندەفەر و هوتێل و شەقامی بەرین و ئۆتۆمۆبێل و قوتابخانی سکۆلار و ئافرەتی عەل مۆدە و ئەفەندی سەر ڕووت بڵاو بوەوە .

 ئەم گۆڕانکارییانە لەسەرەتاوە بەرەو ڕوی بەرگری نەریت پارێزان بووەوە , لە پێشیانەوە بەرگری توند لە ئاست هاتنی ئینگلیزەکان پیشان درا ((پیاوە ئاین پەروەرەکانیش پروپاگەندەیەک لە نێو شار بلاّودەکەنەوە ئەوەی دیدەنی ئەو داگیرکەرانە بکات خوای گەورەو میهرەبان لێ ڕازی نابێت خۆ ئەوەی لە ڕێگاش تێیان هەڵبنگوێت –توش یانبێت-دەبێ ڕوی خۆی وەربگێڕێت و چاو بنوقینێت 6 . (

دەبینیین لە سەرەتاوە هێزەکانی ئینگلیز بۆ پێداویستی خۆیان مەلهاو هوتێل دروست دەکەن , تەکیە و خان نایانە توانی پێداویستی ئینگلیزەکان دابین بکەن.

))هێزەکانی ئینگلیز ئوتێلی Resthouse   یان دروست کرد . بە دوایدا لە ساڵی 1925 , ئوتێلی ئەحمەد پالاّس لە شوێن ئوتێلی کەرکوکی ئێستا دروستکرا 7 . (

وەک سەرنج دەدەین کەرکووک لە قۆناغی خان خورماوە , گواستییەوە بۆ میوانخانەی ئەحمەد پالاّس .

بەهەمان شێوە ئەم گۆڕانکارییانە بواری کەرتی پیشەسازیشی گرتەوە.

 پیشەسازی لە کەرکووک بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕییوە , لە سەرەتاوە پیشەسازییەکان پێداویستی ناوچەکەیان وەک سندوق و سۆبە و سەتڵ و قاپ و قاچاغ و خم و لباد و لێفەو شمشێر و خەنجەر و چەقۆو .... فاق و پاشان کەل و پەلی کشت و کاڵی وەک شەغرەو داس و گاسن و ..... و چەقۆو و دوکەڵ کێش و .... لە پاڵ قوماش و لباد و کەتان .. تا جلوبەرگی زێڕچن و دەرگای بزمارڕێژ دابین دەکرد .

قۆناغی دووەم بەرهەم هێنانی هەندێک کەل و پەلی بەکاربردن بوو لە شاردا , وەک سابون و چوکلێت و لوقم و بەفر و شەربەت و. ...

بەڵام هەرچی قۆناغی سێیەمە کە باڵاترینیانە, بریتی بوو لە قۆناغی دەرهێنانی کەرەستەی خاو , وەک دەرهێنانی نەوت و بەرهەم هێنانی نەوتی سپی و گاز و بەنزین و گۆگرد و. ...

لە شاری کەرکوک پیشەسازی مۆدێرن بە کارگەی بەفر دەستی پێکرد , بۆ دابینکردنی ئاوی سارد بۆ هێزەکانی ئینگلیز ودەوڵەمەندەکانی شار ,

))لە مانگی تەمووزی ساڵی 1922 کارگەیەکی بەفر دروستکردن لە کەرکووک کەوتە کار 8) .

دروستکردنی کارگەی بەفر نیشانەی هەنگاونانە بۆ بوون بە کارەبایی کردنی پیشەسازی و هەنگاو نان بۆ پیشەسازی مۆدێرن و بوون بە کۆمەڵگەیەکی بەکاربەر.

هاوکات بەستنەوەی کەرکووک بە شاری بەغداوە , لە ڕێگەی هێڵی شەمەندەفەرەوە , گەشەی دا بە بازرگانی لە شاری کەرکوک , بەستنەوەی ڕاستەوخۆی بە پایەتەختەوە مەغزای سیاسی و ئابوری خۆی هەیە , ئاسنی هێڵی شەمەندەفەرەکە بوو بە قەڵایەکی مەزنی دیکە بۆ شارەکە , پێگەی کەرکووکی لە هەمبەر شارەکانی ناوچەکە بەرزکردەوە , بوونی هێڵی شەمەندەفەر لەهەر شارێکدا , گەشە بە چالاکی هاووڵاتیان و جوڵەی بازرگانی و گەشە بە بەرهەم هێنان و بەکاربردنیش دەدات . ((لە مانگی ئەیلولی 1925 ڕێگای شەمەندەفەری کەرکوک بەغدا کۆتایی پێهات .ئەمەش کرێکاری دەوێت   9 . (

ئەگەر سەیری هێڵی شەمەندەفەری کەرکوک بکەین , لەچاو ئەوەی لە وڵاتانی پێشکەوتوودا هەبووە , دڵۆپێک نییە لە دەریایەک , بگرە هەر بە بوون ناژمێرێت , هەنگاوی دواتر لە ساڵی 1949 کەرکووک بە هەولێر بەسترایەوە , بەمەش ڕێگای هەولێر - بەغدا بووە دیلی شاری کەرکووک , هەولێر زیاتر لە جاران پەیوەست بوو بە کەرکووکەوە ((لە کوردستاندا بە مانای هێڵی شەمەندەفەر نییە , ساڵی 1949 هێڵێک لە جۆری مەتری ڕاکێشرا شاری بەغدای بە کەرکوک و هەولێر دەبەستایەوە و درێژییەکەی 433کم بوو 10 (.

)لە دواییدا هێڵێکی دیکەش ڕاکێشرا بۆ بەیەک بەستنەوەی کەرکووک و بێجی و حەدیسە کە 252کم بوو 11 . (

لە دوای بەستنەوەی کەرکووک لە ڕێگەی هێڵی شەمەندەفەرەوە ,   بە شارەکانی بەغدا , هەولێر , بێجی , حەدیسەوە , هاوکات لە ڕێگای جادەی هاملتۆنەوە(هەولێر- حاجی ئۆمەران) گەشەدرا بە پەیوەندی لەگەڵ ئێران.

))لە ناوەڕاستی دەیەی سێ یەم دوو پرد دروستکرا بۆ ئەوەی پەیوەندی گەشە بکات هەولێر - ڕەواندز لەگەڵ ئێران , هاملتۆن قیرتاو کرا   12 . (

دەرهێنانی نەوت

لە سەدەی حەفدەهەمەوە(1639) عوسمانییەکان بەشێوەی سەرەتایی نەوتییان لە کەرکووک دەردەهێنا , بەڵام ئەو نەوتە هەر بۆ بەکاربەری ناوخۆیی بوو , لە ماڵان و گەرماوەکانی شار . گرنگترین ڕوداو لە مێژووی شاری کەرکووک دا , تەقینەوەی چاڵە نەوتییەکانییەتی , کە نەک ئاگر بەڵکە ئاڵتوونی لێوە باری.

لە ئازاری 1925ەوە کۆمپانیای نەوتی تورکی ,بە فەرمی قۆرخی دەرهێنانی نەوتی کەرکووکی کرد. بە دەست بەکار بوونی کۆمپانیای نەوت و دامەزراندنی هەزاران کرێکار لەم کۆمپانیایە , گەورەترین شۆڕش بوو لە مێژووی کەرکووکدا بەسەر بێکاری و هەژاری و بازاڕ خراپیدا بەرپاکرا.

))لە سەرەتاوە کۆمپانیای نەوت 50 ئینگلیز و 2500 عێراقی دامەزراند   13 . (

له دەستپێکدا زۆربەی کرێکاران , له دەرەوەی ناوچەکەوە هێنران , ئەمەش دەربڕی سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی ڕژێم بوو بەرامبەر به خەڵکی ڕەسەنی شارەکە .
((ساڵی 1925 کۆمپانیای نەوتی تورکیی((دوایی بووبە:عێراقی)) له ناوچەی کەرکوک دا تەنها 180 کرێکاری هەبوو کە , به پشکنینی نەوتەوە خەریک بوون .بەڵام لەماوەی ساڵێکدا ژمارەیان گەیشتە 2500کرێکار و پاشان بوو به 3500 (14 .)
((دامەزراندنی دەزگاکانی نەوت له لیواکەو دەستکردنی کۆمپانیای نەوتی عێراق به هەڵکەندنی بیر و ڕاکێشانی بۆڕی , بونه هۆی ((دابارینی هەزاران کرێکار و کارزانان , کە به هەزاران کەسی تری خاوەن پیشەی جیاجیاو وردەبازرگان و فرۆشیار و ئەوانەی به دوای بژێوی خۆیاندا دەگەڕێن به دویان کەوتن کەوتن و بەسەر شارە نەوتیەکاندا-به تایبەت شاری کەرکوکدا دابارین 15 .)
دامەزراندنی 3500 کرێکار له کۆمپانیای نەوتی کەرکووک , به مانای ئەوە دێت هەمان ژمارە خێزان له شاری کەرکووک ژیانیان له ڕێگەی کارکردن له کۆمپانیاوە دابین دەبێت, خۆیان و خێزانەکانیان دەبنە بەکاربەر له بازاڕدا , پێداویستیەکانی ڕۆژانەی خۆیان له بازاڕی شارەکە دابین دەکەن , بەمەش بازاڕ دەبوژێتەوە و گەشەدەکات , لێشاوی دراو دێتە بازاڕەوە , خەڵک دەوڵەمەند دەبێت.
کرێکارە لادێییەکانیان له شاردا نیشتەجێ دەبن , ئەوانەی له شارەکانی ترەوە هاتوونە , له کەرکووک نیشتەجێ دەبن , قوتابخانە , نەخۆشخانە , نانەواخانە , ... نوێیان پێویست دەبێت , بەمەش شار وەک بازاڕ , ژمارەی دانیشتووان , قەبارە , کارگێڕی و خزمەتگوزاری گەشەدەکات , سەرباری گەشەکردنی ئاسۆی ژیان له شارەکە , دوارۆژی ژیان له شار به گڕی نەوتەکەی بابەگوڕگوڕ ڕۆشن دەبێتەوە .
دەرهێنانی نەوت له کەرکوک , سەرباری ئەوەی پێگەی کەرکووکی له ڕوی جیوئابوری وجیوسیاسییەوە بەهێز کرد , هاوکات بووە هۆکاری پەیدا بوونی کار له شاردا , کە له مێژوی خۆیدا بێ وێنەبووە .
له دوای ئەم مێژووەوە , پێگەی کەرکوک چووە سەر , نەک تەنها بازاڕی ناوچەکە بوو , بەڵکە دەبینیین دەبێتە ناوەندی ڕۆشنبیری و تەندروستی ناوچەکەش , کرێکارانی خانەقین , کە پێشتر کەمترین پەیوەندی بازرگانی و کارگێڕییان لەگەڵ کەرکووک هەبووە , کرێکارانی نەوتیان بەهۆی کۆمپانیای نەوتەوە ڕاستەوخۆ پەیوەندیان دەبێت به نەخۆشخانەی کەرکووکەوە.
((ساڵی 1926 کرێکارانی نەوتی خانەقین دەچوون بۆ نەخۆشخانەی کەرکووک 16 .)
دەسەڵات له سەرەتاوە بەهۆی کۆمەڵێک هۆکارەوە , بەشی زۆری کرێکارانی کۆمپانیای نەوتی کەرکووکیان له دەرەوەی شارەوە هێنا , تەنانەت له دەرەوەی وڵاتیشەوە , ئەگەر سەرنج بدەین و وردبینەوە , دەبینیین کۆچکردووان بۆ کەرکووک , بەشی زۆریان ناسنامەی ئاینیان کریستان و صوبییە .
کردنەوەی بۆڕییە نەوتییەکانی کەرکووک لەسەر دەریای سپی ناوەڕاست , گەشەی زیاتری به پیشەسازی نەوت دا.
((له کۆتایی 1934 ەوە نەوت نێردرایە دەرەوە , له ساڵی 1935 بۆڕی نەوتی کەرکوک-حیفا کرایەوە 17) .
((ساڵی 1935 نزیک 4 ملیۆن بەرمیل نەوت نێردرایە دەرەوە , لەو ساڵەدا عێراق هەشتەم وڵات بوو له بەرهەمهێنەرانی نەوت 18) . ساڵ به ساڵ هێزی ناردەی نەوت له کەرکووک دەچووە سەر , بەمەش ژمارەی بۆڕییەکان زیادی دەکرد.
((له ساڵی 1934 هێڵی نەوتی 12 ئینجی بۆ تەرابلس و حەیفا دروست کرا , له 1949 هێڵێکی دیکەی 16 ئینجی بۆ تەرابلس و له 1952 هێڵێکی 30 ئینجی بۆ بانیاس , ئەوەی حەیفا له 1948 ەوە ڕاوەستا (19 .)

.کەرکووک ماوەی زیاتر لە نیو سەدە , گیرفانی سەرجەم خەڵکی عێراق بوو , داهاتی عێراق لە ڕێگەی بۆرییە نەوتەکانی کەرکووکەوە دابین دەکرا ((چاڵگە نەوتییەکان کەرکوک لە نێوان ساڵەکانی 1927-1974 پتر لە 70,2% نەوتی عێراقیان بەرهەم هێناوە 20 .)
ساڵی 1934 بەرهەمی نەوتی کەرکووک 0,96 ملیۆن تەن بوو , لە 1947 بووە 4,40 ملیۆن تەن ,لە 1957 گەیشتە 11,65ملیۆن تەن 21 .)
نەوت جگە لەوەی پێویستی بە هێزی کارە , هاوکات ئەندازیار و میکانیک و شۆفێر و حەرەسیشی دەوێت , هەروەسا پێویستی بە ژێرخانێکی پێشکەوتووش هەیە , لەوانە وزەی کارەبا , ڕێگاو بانی بەرین , پەیوەندی و گواستنەوەی پێشکەوتوو.
بوونی ئەم توێژانەی ئاماژەمان پێیان دا لە شاردا , جێگەو ڕێگەی چینی ناوەند لە شاردا بەهێز دەکات , چینی ناوەندیش سەرچاوەی گەشەی هەمەلایەنەی شارن , سەرچاوەی هەموو تەرز و مۆدێلێکی نوێن .
ئەگەر لە ڕابردوو دەیانووت ئاو و ئاوەدانیی , لەم سەردەمە کارەبا ڕۆڵی کەمتر نییە لە ئاو بۆ ئاوەدانی , بوونی کۆمپانیای نەوت لە شارەکە , هۆکارە بوو بۆ گەشەدان بە بەرهەم هێنانی کارەبا لە شار.
))ساڵی 1945 وێستگەیەکی کارەبای نوێ دروستکرا , توانای بەرهەم هێنانی وزەی کارەبای زۆر زیاتر بوو لەوەی یەکەم . وێستگەی کارەبا بڕ بڕە پشتی کێڵگەی نەوتە 22 .)
کاریگەرییەکی دیکەی نەوت لەسەر گەشەی شار , نیشتەجێکردنی کرێکار و کارمەندانی کۆمپانیای نەوت بوو لە ناو شاری کەرکووک , بۆ ئەم مەبەستە سەدان خانوو دروستکرا لە گەڕەکی مۆدێرنی عەرەفە , کە بە مۆدەیەکی نوێی ڕۆژئاوایی نەخشەی خانووەکان داڕێژرا , سەرباری باخچە دڵگیرەکانی خانوەکان و باخچەی گشتییەکەی گەڕەکەکە , دڵڕفینی دیوی دەرەوەی خانووەکان , کە تا ئێستاش بە پێشکەوتووترین گەڕەکی شار دەناسرێت لە کەرکووک ((ساڵی 1952 ەوە بۆ 1955 ژمارەی 341 خانوو لە عەرەفە دروستکرا (23 .)
ئەم گەڕەکە دوایی ئەوەی بەرینتر بووەوە , پێویستی بە شارەوانی تایبەت , یانەی وەرزش , قوتابخانە , کلێسە , نەخۆشخانە , باخچەی مۆدێرن , گۆڕەپانی فوت بۆڵێن , ...هەیە.
هاوکات کۆمپانیای نەوتی باکور کەبارەگاکەی لەکەرکووک بوو , دەزگایەکی کارگێڕی گرنگ و گەورە بوو , دەیان و سەدان فەرمانبەر کارییان تێیدا دەکرد , تەنانەت لە سیاسەتی وڵاتیشدا ڕۆڵی کارا و دیار و گرنگی هەبوو.
پەروەردە لە کەرکووک
لە دوای ساڵی 1900 خوێندنەوەو نووسین زیادی کرد لە عێراقدا , پەیدابوونی خوێندنی سکۆلار هەنگاوێکی گەورە بوو بۆ گۆڕانکاری ڕیشەیی لە شێوازی ژیان و پێکهاتەی شار و گەشەکردنی چینی ناوەند .. , هەرچەندە ڕێژەی خوێندن لە کەرکووک زۆر لە خوار عێراقەوە بوو .
لە ڕابردوو تەنها مزگەوت شوێنی چاوپێکەوتنی پیاوانی زانست و ئاین و ئەدەب بوو , بەڵام دواتر قوتابخانەی سکۆلار پەیدا بوو , ئەو تەرزە پەروەردەییە کۆنە نایەتوانی وەڵام بە مۆدێرنیتە بداتەوە , قوتابخانەی سکۆلار پەیدا بوو وردە وردە گەشەیکرد . گرنگترین قوتابخانە سکۆلارە سەرەتاکانی شاری کەرکووک بریتی بوون لە : ((قوتابخانەی شاترلو - قوتابخانەی مەرکەزی - قوتابخانەی قەڵا - قوتابخانەی ئیسرائیلی - قوتابخانەی کلدانی - قوتابخانەی بلاخ - قوتابخانەی ئاوچی کچان - قوتابخانەی تاهیرە - قوتابخانەی شەرقییە لە هەرە قوتابخانە کۆنەکانی شاری کەرکوک 24) . کەرکووک نەک تەنها قوتابخانە , بگرە لە سییەکانەوە قوتابخانەی ساوایانیشی تێدا هەبووە ((ڕەوزە لە ساڵی 1936 لە کەرکوک هەبووە , 63 قوتابی هەبوە 25 .)
هەروەها لە بیستەکانەوە , کەرکووک چەندین پەرتوکخانەی تێدا هەبووە ((کتێبخانەی ئەمەل لە ساڵی 1926 دامەزراوە خاوەنی محەمەد حەبیب , کتێبخانەی عەصری لە ساڵی 1930 دامەزراوە خاوەنی عەباس

حلمیی , کتێبخانەی ئەلتەرەقی لە ساڵی 1933 دامەزراوە و خاوەنەکەی مەلا حەمەدەمین عەصری بوو (کتێبە میللییە تورکمانییەکانییان چاپ دەکردەوە) (26) . لە ((ڕاستیدا محەمەد ئەمین عەسری خزمەتێکی زۆری بە ئەدەبی کوردی کردووەو ژمارەیەک ئێجگار زۆر پەرتووکی کوردی چاپ کردووە , بۆ خۆشی کورد بووە .((

گرنگترین هەنگاوی مەزن لەم بواری کتێبخانەدا لە شاری کەرکووک نرابێت , کردنەوەی کتێبخانەی گشتی شارە , بوونی کتێبخانەی گشتی لەهەر شارێکدا , سیمای ڕۆشنبیری و فەرهەنگی شار دەر دەخات , قۆناغێکیشە بۆ نمایشکردنی زۆربوونی ژمارەی خوێندەواران لە شار و وەڵامدانەوە بە پێداویستییەکانیان ((کتێبخانەی گشتی کەرکوک لە ساڵی 1931 دروستکرا 27 . (

))ئەم کتێبخانەیە لە ساڵی 1937 دروست کراوە , لەسەر پانتایی زەویەکی فراوان کە تەرزی بیناکارییەکەی تێکەڵاوە لە هونەری بیناکاری ئیسلامی و هونەری بیناکاری کاریگەری ماوەی هاتنی ئینگلیزەکان .... زەوی ئەم کتێبخانەیە لە لایەن (سەید ئەحمەدی خانەقاوە) پێشکەش کراوە بۆ دروست کردنی کتێبخانە بەرامبەر ماوەیەکی دیاری کراو , کە بەڕێوەبەری کتێبخانەکە لە لایەن ماڵی (سەید ئەحمەد)ەوە دەست نیشان بکرێت و کورد بێت 28. (

گۆڕانکارکاری فەرهەنگی لە شاری کەرکووکدا تەنها بە کتێبخانەوە نەوەستا , بەڵکە کەرتەکانی دیکەی ڕۆشنبیریشی گرتەوە , سەرباری ئەوەی لە ساڵی 1911 ەوە ڕۆژنامە لە کەرکووک دەرکرا کە دواتر هەڵوێستەیەک لەسەری دەکەین , لە چلەکان سینەماش هاتە شارەوە , بوونی سینەما تێکشکاندنی ئەو شورایە بوو , ڕێگەی دەگرت لە بینینی جیهانی دەرەوەی سنوورەکان , لە ڕێگەی سینەماوە وێنەیەک لە ژیان و پێشکەوتنەکانی ڕۆژئاوا هاتە ناو وڵاتەوە , جەماوەر لە شێوازی ژیان , ئاستی پێشکەوتن , پەرەگرتنە ئابورییەکان , شێوەی شارەکان و ئاپارتمانە بەرزەکانییان بە چاوی خۆیان بینی , بازارە قەشەنگە ڕوناکەکان لە هۆڵی سینەماوە ئاوی لە چاو دادەهێنا , ئەوەی لە ڕۆژئاوا دەگوزەرا سینەماو تەلەفزیۆن هێنایانە ناو شارەوە , خستیانە بەردەست نوخبەی خوێندەوار و دەوڵەمەندی شار , تەنها ئەوەندە ما بیر لەوە بکەنەوە چۆن لاساییان بکەنەوە.

))ساڵی 1940 سینەما غازی دروستکرا , لە نزیک پردی بەردین 29 . (

کەرکووک لەو ماوەیەدا , گۆڕانکاری ڕۆشبیری , ئابوری , سیاسی کۆمەڵایەتی گەورەی بەخۆوە بینی , قەڵەمبازی گەورەی دا , چەندین فرسەخی بڕی , چینی ناوەند کە پاڵەوانی مۆدێرنتەکردنی شار و شارنشینییە ڕۆژ بە ڕۆژ ژمارەیان لە بەرزبوونەوەدا بوو.

ئەگەر چاوێک بە ئامارەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدە بخشێنین , دەبینین کەرکووک هەنگاوی زۆری ناوە لەم بوارەدا.

بەگوێرەی شەمسەدین سامی , وەک پێشتر ئاماژەمان پێیداوە 7 قوتابخانەو یەک ڕوشدیە لە کەرکوکدا هەبووە لە ساڵی 1896 , وەلێ بە گوێرەی ساڵنامەی عوسمانی ساڵی 1892 کە نصرەت مەردان بڵاوی کردۆتەوە , کەرکوک 15 قوتابخانەی سەرەتایی و 1 ناوەندی تێدا هەبووە , بەڵام ساڵنامەی موصڵ باس لە 15 قوتابخانەو یەک ڕوشدییە دەکات لە ساڵی 1892 , کە نەجات کۆپرئۆغلو بڵاوی کردۆتەوە .

لەسەرجەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ژمارەیەک قوتابخانەی باش لە کەرکووکدا هەبووە لە کۆتایی سەدەی نۆزدە.

دوای نیو سەدە لەو مێژووە , دەبینین ژمارەی قوتابی و قوتابخانەکان بەم شێوەیە لە شاری کەرکوک زیاد دەکەن ((لە ساڵی 1947 لە لیوای کەرکوک 69 قوتابخانە ,6700 قوتابی هەبووە , لە وانە 11 قوتابخانەی کچان , 1 دواناوەندی کوڕان ,1 ناوەندی کچان ,1 پیشەسازی . بەشێک لەو قوتابخانە کەوتونەتە قەزاو ناحییەکانەوە کە لە ئامارەکان پێشوودا ئاماژەیان پێ نەدراوە)).

وەک دەبینین گۆڕانکاری گەورە ڕوی داوە لە ژمارەی قوتابی و قوتابخانەکان و پلەو شێوەیان , پەیدا بونی قوتابخانەی کچان و ئامادەیی پیشەسازی , گرنگترین دەسکەوتن لە بواری پەروەردەدا بۆ شاری کەرکووک , لە ماوەی ئەو نیو سەدەیەدا.

لە چلەکان کەرتی پەروەردە گەشەیەکی بەرفراوانی بەخۆوە بینی , کار و کارگێڕی لە شارەکە کە بەرین ببوەوە , پێویستییان بە دەرچووانی کەرتی پەروەردە هەبوو , هیچکە دەرچووانی حوجرەکان نایانتوانی وەڵام بە پێداویستی سەردەم بدەنەوە.

لە ساڵی خوێندنی 1947 , تەنها 1 قوتابخانەی ئامادەیی کوڕان لە کەرکوکدا هەبووە(ئامادەیی کچان نەبووە) , ((لە 1947-1948 و 1948-1949 ژمارەیان گەیشتە 2 قوتابخانەی ناوەندی کوڕان و 1 قوتابخانەی ناوەندی کچان , لە ساڵی 1949-1950 بوو بە 4 قوتابخانەی ناوەندی کوڕان و 1ی کچان , لە 1950-1951 بوو بە 5 کوڕان و 1 کچان , لە 1952ژمارەی قوتابخانەی ناوەندی و ئامادەیی وەک خۆی بە نەگۆڕی ماوەتەوە 30 . (

بەڵام قوتابخانەی سەرەتایی   کوڕان و کچان و ژمارەی قوتابیانی هەردوو ڕەگەزەکە بەم شێوەیەی خوارەوە بووە لە کەرکووکدا :

ساڵ　　ژ.ق. کوڕان　　ژ.ق.کچان　　قوتابی کوڕ　　قوتابی کچ

12　　61　　1948-49

2186　　6986　　13　　62　　49-1950

2180　　7162　　1950-51

2380–51　　7746　　13　　63　　1952

هەرچی ژمارەی گشتی مامۆستایانی ئامادەیی و ناوەندییە لە شاری کەرکووک ئاوا بووە_:

ساڵ　　مامۆستای پیاو　　مامۆستای ژن

6　　16　　1945-1946

6　　18　　1946-1947

5　　23　　1947-1948

7　　26　　1948-1949

7　　29　　1949-1950

8　　42　　1950-1951

. (31) 16　　45　　1951=1952

بەڵام ژمارەی قوتابیانی ئامادەیی و ناوەندی کوڕان و کچان , بەم شێوەیەی خوارەوە بووە:

ساڵ　　ئامادەیی ک　　ئا کچ　　ناوەندی کوڕ　　نا کچ

131　　1947هیچ　　372　　86

144　　1948هیچ　　436　　110

150　　1949هیچ　　608　　150

210　　732　　174　　1950

. (32) 237　　945　　1951

ژمارەی مامۆستایانی سەرەتایی کوڕان و کچان بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

ساڵ　　پیاو　　ژن

86　　205　　1947

66	235	1948
100	247	1949
104	261	1950
127	301	1951

ئاماری گشتی قوتابخانه , پۆل , مامۆستا , قوتابیانی کچ و کوڕ , له سالّی خوێندنی 1955- 1956 دا بەم شێوەیەی خوارەوە بووە:

قوتابخانه	ژ قوتابخانه	ژ پۆل	ژ مامۆستایان	ژ قوتبیان	
سەرەتایی کوڕان	41	280	280 پ	8626 ک	
سەرەتایی کچان	15	81	81ژ	2129ک	
قوتابخانەی احداپ	14	81	12پ 74ژ	641پ	1723ژ
قوتابخانەی س لادێ	ک33	135	99پ	2289 ک	
ق احداپ له لادێ	2	9	6	147ک	11ژ
ق س اهلی کوڕان	5	32	49پ 3ژ	882ک	143ژ
ق الاحداپ اهلی	3	18	17ژ	307ک	242 ژ
ق هێڵی شەمەندەفەر	2	9	5پ	137 پ	30ژ
کۆی گشتی	115	622	451پ 175ژ	13029 ک	4279ژ (ئافرەت).(33)

پێشکەوتن له کەرتی پەروەردە , دەستپێکی گەشەسەندنە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا , بە ئاستی پێویست و خوازراو نەبووە , لە لایەن دەوڵەتەوە بودجەی پێویستی بۆ دابین نەکراوە , وەک لێرەدا لەم نامەیە دەیبینین:))خەرجی کەرتی پەروەردە لە بوجەی ساڵی 1957 - 1958 بڕی 404500 دیناری دەوێت , کەچی تەنها 380000 دیناری بۆ تەرخان کراوە , بۆ ساڵی 1958 - 1959 پڕۆژەیەک بە 487798 دینار پێشکەش کراوە 34 . (

بە زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان , بە تایبەت بەرزبونەوەی ڕێژەی لە دایک بوون و دابەزینی ڕێژەی مردن , ژمارەی منداڵانی کەمتر لە 15 ساڵ زۆر چووە سەر (ساڵی 1957 نێوەندی لە دایک بوون 37000 بووە , مردن 4,8 هەزار بووە (35) , ئەمەش لە ئەنجامی چاک بوونی کەرتەکانی تەندروستی و پەروەردە و باش بوونی خۆراکی هاووڵاتیان و نەمانی سەردەمی گرانییەکان و بە کۆمەڵ بە نەخۆشی و برسێتی مردنەکانە , بۆیە داواکاری لەسەر دروستکردنی قوتابخانە زیادی کرد ((پێداویستی قوتابخانە زیادی کرد , داوا کرا 34 قوتابخانە لە ناو شار و قەزاو ناحیەکان دروست بکرێت لەوانە 2 لە شۆڕجە (کوڕان وکچان) و 1 لە هەریەک لە گەڕەکەکانی ئیمام قاسم و شاترلوو صاری کەهیە 36) . ((بەگوێرەی ئاماری 19-10-1947 لە کۆی 286005 کەسی دانیشتوی کەرکوک 21384 کەسی خوێندەوارە . لە عێراقیش لە کۆی 4816185 , 3319469ی نەخوێنەوارە 37 . (

بەم شێوەیە دەبینیین لە سەرجەم لیوای کەرکووک , خوێندەواری ڕێژەی تەنها 7,476% بووە , لە عێراقیش ڕێژەی خوێندەواری 31,17% بووە , لێرەوە جیاوازی نێوان ڕێژەی خوێندەواری لە لیوای کەرکوک و هەموو عێراقمان بۆ دەردەکەوێت , خوێندەواری لە لیوای کەرکووک کەمتر لە شارەکی عێراق بووە .

هاوکات بەهۆی گەشەکردنی کەرتی پەروەردە لە شاردا , بۆ دابینکردنی شوێنی ژیان بۆ مامۆستایان , دەوڵەت هەوڵی دروستکردنی خانووی داوە بۆ مامۆسایان , تەنها نموونەیەک لەمە ((16 خانوو بۆ مامۆستایان دروستکرا 38 . (

بەرهەمی کشت و کاڵ و ئاژەڵداری

گۆڕانکاری لە هۆیەکان و پەیوەندییەکانی بەرهەم هێنان لە کەرتی کشت و کاڵ , هۆکاری سەرەکییە بۆ گەشەی ڕێژەی شارنشینی لە هەر وڵاتێکدا , شار دژەکەی لادێیە , بە گەشەکردنی هەریەکەیان ئەوی دیکە دەپوکێتەوە , کەرەسەی سەرەکی گەشەی ڕێژەی شارنشینی , هاووڵاتییانی لادێیە , ئەو هاووڵاتیانەی ملی ڕێگای شار دەگرنە بەر , بۆ درێژەدان بە ژیان و گەران بە دوای بەهەشتێکدا , لە ئێش و ئازاری سستەمی دەرەبەگایەتی و ڕەنج و مەینەتییەکانی ناو کێڵگەکانی کشت و کاڵ و برسێتی و بێکاری ڕزگاریان بکات.

لە قۆناغی گۆڕان لە پەیوەندی بەرهەم هێنانی دەرەبەگایەتی بۆ سەرمایەداری , بەکارهێنانی ئامێرە پێشکەوتوەکانی بەرهەم هێنان لە کەرتی کشت و کاڵ دەچێتە سەر لە ڕوی چەندایەتی و چلۆنایەتییەوە , ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی بەکارهێنانی هێزی کار لە کەرتی کشت و کاڵ , بەمەش ژمارەی بێکارانی لادێ دەچێتە سەر . بۆ درێژەدان بە ژیان , و پەیداکردنی پاروی ڕۆژ , سوپای بێکارانی لادێ کۆچ دەکەن بۆ شار . بۆ پەیدا کردنی بژێوی ژیان.

بۆیە ناتوانرێت قسە لەسەر هۆکاری کۆچکردن بکرێت , بێ دەستنیشانکردنی گۆڕانکاری لە پەیوەندییەکانی بەرهەم هێنان.

کەرکووک لە دوای ڕومادی و موصڵەوە دەهات لە ڕوی فراوانی ڕوپێوی خاک لە عێراقدا , سەرباری ئەوەی بەشی زۆری خاکەکەی ڕەقەن و بە پیت و تەختاییە و بە کەڵکی کشت و کاڵ دێت.

هاوکات پەیوەندی زاڵمانەی دەرەبەگایەتی لە شاری کەرکووک لە ترۆپکدایە , لە کوردستاندا بەرزترین پلەی خاوەندارییەتی دەرەبەگایانەی زەوی لە کەرکووکدا بوو , بۆیە هەر گۆڕانکارییەک لەپەیوەندییەکانی بەرهەم هێنان , هەر چاکسازییەک لە بواری یاسای چاکسازی کشت و کالێی و بەکار خستنی ئامرازی نوێ لە بواری بەرهەم هێناندا , ڕاستەوخۆ کاردانەوەی لەسەر ژیانی جوتیارانی هەژاری دەڤەری کەرکووک دەبوو:

))لیوای کەرکوک لە ڕووی ڕوپێوی خاک , لە دوای ڕومادی و موصڵ گەورەترین ڕوپێوی خاکی هەبوو لە عێراقدا , بە گوێرەی ئاماری ساڵی 1951 , ڕوپێوی خاکەکەی 20355 کم2 , ڕوپێوی زەوی کشت و کاڵییەکەی 8,562 کم2 , ژمارەی خاوەندارانی زەوی 7409 کەس بوو , ڕێژەی ناوەندی موڵکدارییەتی زەوی لە کەرکووک بۆ هەر خاوەندارێک 462 مشارەو 116 هکتار زەوی بوو , ئەم ڕێژەیەش بەرزترین پلەی خاوەندارییەتی دەرەبەگایەتی زەوی هەبوو لە عێراقدا , لە دوای شارەکانی عەمارە و کوت و ناسریە . هەرچەندە هەولێر بە هەرێمی خاوەندارییەتی دەرەبەگانەی زەوی ناسراوە , کەچی هەر مەلاکێک تەنها 130 مشارەو و 23 هکتار و سلێمانی هەر مەلاکێک 61 مشارەو و 15 هکتار زەوییان بەر دەکەوت (39)

.

گەورەترین خاوەندارانی زەوی لە لیوای کەرکووک , مەلاکە کوردەکان بوون , جگە لە مەلاکە کوردەکان , لە لیوای کەرکوکدا هیچ مەلاکێکی نەتەوەکانی دیکە لە لیستی گەورە خاوەندارانی زەوی نابینین.

ئەمەش دوو لایەنی هەیە , لە لایەکەوە دەربڕی ئاستی چەوساندنەوەی جوتیارانی کوردی ناوچەی کەرکووکە , لە لایەن شێخ و کوێخا و بەگ و دەرەبەگە کوردەکانی کەرکووکەوە , لە لایەکی دیکەوە کوردەکان بۆ خۆیان خاوەنداری زەوی ناوچەکە بوونە لە لیوای کەرکووک , دەربڕی ئەوەیە خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکەن , بۆیە لە یەکلاکردنەوەی ناسنامەی شارەکە دەبێت ئەم خاوەندارییەتییە لەبەرچاو بگرترێت , سەرباری گرنگی خاوەنداری ئەو زەوییانەی کە چالگە نەوتییەکان دەکەونە ناوییەوە.

))هەشتەم مەلاک لەعێراق سەید ڕۆستەم سەید محەمەد کاکەیی بوو لە کەرکووک , خاوەند 191039 دۆنم زەوی بوو . شێخەکانی تاڵەبان خاوەند 137163 دۆنم زەوی بوون , بە پلەی 11هەمین دەهاتن لە ڕیزی گەورە خاوەندارانی زەوی لە عێراق , بابانییەکان 81353 دۆنم زەوییان لە کەرکووک و دیالەو حلە بەدەستەوە بوو , سەید ئەحمەد خانەقا 42351 دۆنم زەویی هەبوو , ئەمانە لە ڕیزی گەورە 47 مەلاکەکان

دەهاتن لە عێراقدا , کە هەر یەکەیان ڕێژەی 30000 دۆنم زەوی زیاتریان هەبووە , لە هەرە گەورە مەلاکانی عێراق بوون (40. (

چەوساندنەوەی هەمەلایەنەی جوتیاران , لە لایەن ئاغا و شێخ و کوێخا و بەگەکانی کەرکووکەوە , ژیانی لە جوتیاران تاڵ کردبوو . جوتیاران بە دوای هەلێکدا دەگەڕان ڕزگارییان بێت لەو دۆزەخە , بۆیە دەبینین کاتێک پاشایەتی دەڕوخێت , جوتیارانی کەرکووک بە لێشاو ڕوو لە شار دەکەن و لە گەڕەکی کۆماری لە کەناری شار دەگیرسێنەوە , هەروا بەشی زۆریان لە ڕووی سیاسییەوە حیزبی شیوعی هەڵدەبژێرن وەک وەڵامدانەوە بەرامبەر بە چەوساندنەوەکانی ڕابردوو , لە قۆناغی دواتریشدا زۆربە پەیوەست دەبن بە کۆمەڵەوە ((ئاغاکان هۆکارێکی کۆچی جوتیاران بوون 41 . (

پاش ئەوەی شار لە ڕووی ئابورییەوە چالاک بوو , دەسەڵاتی دەرەبەگایەتی لە لادێ بەرەو لاوازی چوو , شارەکان بوونە شوێنی جموجۆڵی سیاسی . بە ئاستەم جوتیاران هەلیان بۆ ڕێک کەوت , لادێیان بەجێ هێشت و بەرەو شار کۆچیان کرد , لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەوە کۆچ ڕوو لە شار بەرەو بەرزبونەوە دەچوو ((کۆچ لە لادێوە بۆ شار لەساڵی 1947 ەوە چووە سەر 42 . (

هێنانی ئامێر و تەکنەلۆژیاو ئامرازی نوێی بەرهەم هێنان لە کەرتی کشت و کاڵ , بۆ ناو بازنەی بەرهەم هێنان , بەڕادەی سەرسوڕهێنەر بەکارهێنانی هێزی کاری دەستی جوتیارانی کەمکردەوە , ئەمەش بووە هۆی بێکارکردنی جوتیارانی بێ زەوی لە لادێ , پانتاییەک بۆ جێگەیان لە بازنەی بەرهەم هێنان لە لادێ نەمایەوە , بۆیە تاکە ئەلتەرناتیفیان کرچکردن بوو بۆ شار , بۆ فرۆشتنی هێزی کار.

لە چلەکان بە دواوە , وردە وردە کەلوپەلی کشت و کاڵی پێشکەوتوو هێنرایە ناو عێراق و کەرکووکەوە , یەکێک لەوانە , ترۆمپای ئاوە , کە ڕۆڵی کارا دەگێڕێت لە بواری کشت و کاڵ و پێشخستنی ئاودێریدا.

سالّ	1950-49		51- 50		52-51	
	ژمارە	هێز	ژمارە	هێز	ژمارە	هێز
کرکوک	3	44 ئەسپ	11	237 ئەسپ	13	254ئەسپ
عیراق	3593	131139	3775	142107	4069	156874 . (43)

هەرچی ماشین و کەلوپەلی کشت و کاڵییە , لە کۆتایی چلەکانەوە بۆ یەکەمجار هاتە کەرکووکەوە , بوونی ماشین و کەل و پەلی کشت و کاڵی سەرباری ئەوەی ڕۆڵی کاریگەر لە بەرهەم هێنانی کشت و کاڵدا دەگێڕێت و شوێنی کاری دەستی جوتیاران دەگرێتەوە , هاوکات پەیوەندی شار و لادێ بە یەکەوە بەهێز دەکات , هەروەها جوڵە بە بازرگانی دەدات , جوتیاران هان دەدات بەروبووم بۆ بازاڕ بەرهەم بهێنن , بە تایبەت ئەو بەروبومانەی جاران بەرگەی ڕێگەی کەر و بارییان ناگرت :

جۆر	ساڵ	ژمارەی لە کەرکوک
لاندرۆڤەر	1950	هیچ
1	1951	---
1	1952	---
جێبی کشتوکاڵی	1951	2
2	1952	----
ئامێر هەڵکەندن	هیچ	
بەزارە	هیچ	
دەڕاسە	هیچ	
خەرماشە	1952	3 . (44)

ناوچەی کەرکووک جگە لەوەی ناوچەیەکی کشت و کاڵی گرنگ بوو لە عێراق , هاوکات لە ڕوی ساماندارى ئاژەڵیشەوە دەوڵەمەند بوو , جگە لەوەی پێداویستی خۆی لە شیر و گۆشت و خوری و پێستە دابین دەکرد , لێشی زیاد دەبوو :

	1952 - 1951	1950-1951
مانگا	2315	2760
مەڕ	42872	45453
بزن	38865	28811
عێراق: مانگا	108208	98739
مەڕ	785650	835291
بزن	220525	212496 . (45)

کەرکوک نەک توانیوییەتی پێداویستی خۆی دابین بکات لە بەروبوومی ئاژەڵ و پەلەوەر , بەڵکە بەشێک لە شارەکانی دیکەی کوردستان و عێراق پشتییان بە بەرهەمەکەی بەستووە.

بەرهەمی هێنانی شیر لە لیوای کەرکوک بەم شێوەیە بووە:

ناوچە	هەزار لتر	کاربردی ناوخۆ	بڕی بۆ ڕۆن و پێداویستی دیکە
ناوەندی کەرکوک	75	50	25
پردێ	400	100	30000
کفری	50	20	30
قەرەتەپە	18	12	6
چمچماڵ	500	90	410
خورماتوو	500	250	250
کۆ	1543000	522000	1021000 . (46)

بەهۆی باشبوونی باری ئابووری تاکەوە , تواناى بەکاربەری هاووڵاتیان چووە سەر , بۆیە نرخی ئاژەڵ و پەلەوەر لە بازاڕ زیادیکرد .

مەڕ	4 دینار
بزن	2,5 دینار
مانگا	15
گۆلک	4,5
گوێدرێژ	2
مریشک	0,250
مریشکی ڕۆمی	0,550
گا	35 . (47)

گەشەکردنی کەرتی پیشەسازی

لە کۆتایی دەیەی نۆی سەدەی نۆزدەدا , لە کەرکووک جگە لە 15 ئاشی ئاو , 1282 دوکان , ژمارەیەک دوکانی تەنەگە چی و ئاسنگەر و دارتاش .... شوێنگەیەک بۆ دروستکردنی قوماش و یەک بۆ کەتان و

یەکیش بۆ داو , لە پاڵ خمچی و زێڕەنگەر و هەویرکاری , هیچی دیکە لە شاردا نابینرا , لە ناو کریستانەکانیش دروستکردنی شەراب و ئارەق هەبووە.
بەڵام لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەوە , سەرباری کۆمپانیای نەوت لە کەرکووک , وەک پێشتر ئاماژەمان پێیدا , کە هەزاران کرێکار کاریان تێیدا دەکرد , دەیان کورەخانەی بەرهەم هێنەری گەچ و قایە شکاندنیش هەبوون , کە سەدان کرێکار لە ناخۆشترین هەلومەرجی کارکردندا کاریان تێیدا دەکرد, بە دوایدا کۆمەڵێک پرۆژەی بچوک و مام ناوەندیش هاتنە ئاراوە , رۆژ بە رۆژ ئەو پرۆژانە لە زیاد بووندا بوون : ((لە ساڵی 1954دا لە لیوای کەرکوک 1328 پرۆژەی پیشەسازی هەبووە , 3527 کرێکار کاریان تێدا کردووە , 172000 دینار هەقدەستی ساڵانەی کرێکارەکانی بووە , داهاتی گشتییان 2,086,000 دینار بووە) 48 (.
وەلێ کرێکاران لە هەلومەرجێکی زۆر سەخت و نا لەباردا کاریان دەکرد , هیچ یاسایەک نەبوو داکۆکییان لێ بکات , سەرباری ئەوەی کرێی کاریان زۆر لە خوار بوو ((رۆژانەی کرێکاری زیاتر لە 16 ساڵ تەنها250 فلس بوو , بەڵام کەمتر لە 16 ساڵ 180 فلس بوو) 49 (.
کۆچبەرانی کورد لە لادێوە دەهاتنە شارەوە , ژیانێکی پڕ مەرگەسات چاوەڕوانیان بوو , هەلی کارکردنیان لە ئاستێکی زۆر لەخواردا بوو , کەناسی , حەمباڵی , دەست فرۆشی , کرێکاری بیناو کورەی گەچ , شاگردی , باخەوانی , فەڕاشی , حەرەسی .... .. یان دەکرد , سەرباری ئەوەی لە گەڕەکە هەژارنشینەکانی کەنار شار , خانوی کرێی بچوک و خراپیان بەکرێ دەگرت , زستان لەبەر تکەی باران و هاوینانیش گەرما , خێزانی گەورە لە هۆدەیەکدا , کە جاری وا هەبوو لە چەند خێزانێک پێک داهاتن , هەموو پێکەوە دەژییان.

ئەم هەلومەرجە خراپەی ژیانی کرێکاران و زەحمەتکێشانی کوردی کەرکووک بوو وای کرد , یەکێک لە نەبەردە چینایەتییە گەورەکانی مێژووی عێراق لە کەرکووکەوە کڵپە بسێنێت , کە نزیک بە شەش یەکی دانیشتووانی ئەوسای شار بەشداربوون تێیدا ((لە خۆپیشاندانی 12-7-1946 گاورباخی کەرکوک زیاتر لە 10000 کەس بەشدارییان کرد)50 (.
بازرگانی لەگەڵ دەرەوە چووە سەر , ئەمەش وای کرد کەرتی گواستنەوەو گەیاندن و پەیوەندی گەشە بکات ((بازرگانی دەرەوە گەشەی کرد لەگەڵ ئەوروپا , پۆست و برقیە هاتە ئاراوە)51 . (
بەکارهێنانی وزەی کارەبا لە بەرز بوونەوەدا بوو , تەزووی کارەبا گەیشتە هەندێک شارو شارۆچکەی دەوروبەریش , بوونی وزەی کارەبا گەشە بە کەرتی پیشەسازی مۆدێرن دەدات ((ژمارەی ئەو خانوانەی وزەی کارەبایان بۆ ڕاکێشرابوو , لە هەموو لیوای کەرکوک دەگەیشتە 8362 خانوو , کە دەیکردە 17,28% ی هەموو لیواکە (هەموو چەچەماڵ 1 ماڵ –دووز 488- کفری 457) . هەرچی ئەو ماڵانەی بۆڕی ئاویان بۆ ڕاکێشرابوو , ژمارەیان دەگەیشتە 10962 خانوو , دەیکردە 22,66% سەرجەم خانووەکان , لێ ئەو ماڵانەی ئاودەستیان هەبوو بریتی بوون لە 14599 خانوو , دەیکردە 30,18% ی خانووەکانی لیوا , ئەو ماڵانەی گەرماویان هەبوو 5875 ماڵ بوو , دەیکردە 12,15% ی هەموو ماڵەکانی لیواکە)52 . (
))لە ناوەندی قەزای کەرکوک , ژمارەی ئەو حەوشانەی تەزوی کارەبایان هەبوو 7416 ماڵ بوو , ئەوانەی بۆڕی ئاویان هەبوو گەیشتە 9242 ماڵ , ئەو خانوانەی گەرماویات هەبوو , ژمارەیان دەگەیشتە 5255 ماڵ , ئەوانەی ئاودەستیان هەبوو ژمارەیان 12438 ماڵ بوو) 53 . (
بە گەورە بوونەوەی شار , زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان , رێژەی بەکار هێنانی ئاویش چووە سەر ((هاوکات لە لیوای کەرکوک بۆ پێداویستی هاووڵاتیان 115 بیری نوێ لێدرا) 54 . (
بە گەشەکردنی پەیوەندی ئابوری سەرمایەداری , بۆ هاوکاریکردنی کەرتی تایبەت و هاندانیان بۆ کردنەوەی پرۆژەی ئابوری نوێ , بانک وەک پێداویستی سەرەکی سەرمایەگوزاری کرایەوە ((بانکی ڕەهن لە بەرواری 9-6-1956 لە شەقامی مەجیدیە کرایەوە) 55 . (

شار خەڵکەکەی بەکار بەرن , بە پێچەوانەی لادێوە کە خەڵکەکەی پاشەکەوت کەرن , شارییەکان بازاڕ بەرهەم دەهێنن , بۆیە چەندە ژمارەی دانیشتووان و داهاتی تاک تێیدا بچێتە سەر , بازاڕەکانی گەشە دەکات و بازرگانییەکەی دەبوژێتەوە , لە گەڵیدا پیشەسازی شمەکە بەکاربەرە ئارایشتیی و خۆراکییەکان تیایدا گەشە دەکات.
هاوکات بە جوڵانی بازاڕ , گەورە بوونەوەی شار , زۆربوونی دراو لە بازاڕ , کەمکردنەوەی باج لەسەر موڵکدارەکان , چینێکی دەوڵەمەند پەیدا بوون , ئەمانەش کەوتنە دروستکردنی قەسری گەورە گەورە لە گەڕەکەکانی کەنار شار , بۆ ڕزگار بوون لە هەرجومەرجی شار کە پڕ ببوو لە خەڵکی نەناسراوو و لادێیی نەخوێندەوار و بێگانە بە کولتوری شارنشینی :
))دەوڵەمەند زیادی کرد لە ڕوی چەندی چلۆنایەتییەوە , ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کاربردییان زیادی کرد (36 . (
ئەم دەوڵەمەند بوونە گەشەی بە بازاڕ و دروستکردنی خانوو و قەسر دا لە شارا.
بەهۆی گەورە بوونەوەی شار , وە پەیدابوونی ماشین , بۆ خێراکردنی پەیوەندییەکان , ئۆتۆمۆبێلی گواستنەوەی هاووڵاتیان بۆ شار دابین کرا , کۆمپانیای تایبەت بۆ ئەم کەرتە دروستکرا:
))بەهۆی گەورە بونەوەی شار و زۆربوونی دانیشتوانەکەی , هەژاری لە لە بواری گواستنەوە , ئەنجومەنی شار لە دانیشتنی ڕۆژی 15-2-1955 , بڕیاری دامەزراندنی مصلحە لنقل الرکابی دا , بە کۆی سەرمایەی 250000 دینار , 26 پاس دابین کرا بۆ شار , کە ڕۆژانە هەریەکەیان 16 کاتژمێر کاربکەن (57) .
ئەم پاسانە جگە لەوەی گەڕەکە دورەکانی بەستەوە بە ناوەندی شارەوە , هاوکات پەیوەندی گەڕەکە دوورەکان و شارو شارۆچکەکانی بەشار و ناوەندی شارەوە بەهێز کرد.

بواری تەندروستی

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا , لە هەموو ناوچەی کەرکووک تەنها 1 نەخۆشخانەو هەمان ژمارە دەرمانخانە هەبوو.
لە ساڵی 1947 لە هەموو لیوای کەرکووک , ئەو ژمارەیە بەرزبوەوە بۆ 1 نەخۆشخانەی سەرەکی و 22 نەخۆشخانەی بەش , تەنها 8 پزیشک , کە 6ییان عێراقی بوون کارییان دەکرد لەو نەخۆشخانانە .
لە پەنجاکاندا ئەم ژمارەیە بەرز بوەوە بۆ 5 نەخۆشخانە ((کەرکوک لە ساڵانی 1951 و 1952 تەنها 5 نەخۆشخانی تێدابوو , لە کۆی 83 لە 1951 و 89 لە 1952 لە هەموو عێراقدا (58 . (
لە هەمان ساڵدا ژمارەی کارمەندەکانی کەرتی تەندروستی لە لیوای کەرکووک بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:
))چاودێری تەندروستی 7 , کوتێنەر (15) , برین پێچ (46), وێنەگری ئەشیعە(2), یارمەتیدەری ئازمایشگا(2) , مامان(20), سستەر(32), کارمەندی تەندروستی (8) , یارمەتیدەری دەرمانخانە (1) , ددان دروست کەر (3), دکتۆری ددان(7)(59 . (
هەمان ساڵ داواکرا خانوو بۆ کارمەندانی کەرتی تەندروستی دروست بکرێت ((هەروەها داوا کرا 19 نەخۆشخانە و خانوو بۆ بەشی تەندروستی دروست بکرێت . لە ناو داواکارییەکاندا بەشی تایبەت بە ئەشیعە گرتن بۆ شار (60 . (
لە هەموو لیوای کەرکووک لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا تەنها 1 دەزگای کارگێڕی حکومی هەبوو , پاش نیو سەدە , ئەم ژمارەیە بەرز بوەوە بۆ 31 دەزگای کارگێڕی , هەروەها ژمارەی پزیشکەکان بەرز بوەوە بۆ 15 , هاوکات بەشی وێنە گریش کرایەوە , کە نوێ بوو لە شاردا , هاوکات نەخۆشخانەی (حمیات)یش کرایە , لە ڕابردوودا نەخۆشییە حومەیاتەکان , هۆکاری مردنە بە کۆمەڵەکان بوو ن ((لە لیوای کەرکوک 31 دەزگا هەبوو , 24 ی لە قەزاو ناحیەکان بوو . لەناو شار نەخۆشخانەی پاشایەتی کەرکوک هەبوو ,

دوایی بوو بە کۆماری کە ئامێری ئەشیعەو تاقیگە و ... نەخۆشخانەی تا و چەند نەخۆشخانۆکەیەک هەبوو . لە لیواکە کۆی 15 پزیشک هەبوو (61 .)

بەهۆی گەشەکردنی کەرتی تەندروستی , کردنەوەی بەشی کوتان و تا و تاقیگەو ئەشیعەو زۆربوونی ژمارەی پزیشکەکان , هەروەها باش بوونی باری ئابووری و بەرزبوونەوەی ئاستی ژیانی هاوولآتیان , ڕێژەی مردن دابەزی , هاوکات ڕێژەی لە دایک بوون بەرز بوەوە , ئەمەش هۆکارێکی سەرەکی زۆربوونی ژمارەی دانیشتووانی شاری کەرکووکە:

))ساڵی 1950 ڕێژەی لە دایک بوون 3,9% بوو گەیشتە 1471 , بەڵام مردن 1,8% گەیشتە 361 کەس (62 .)

ساڵ بە ساڵ ڕێژەی مردن دابەزی , سەردەمی دەردە کوشندە بە کۆمەڵەکان تێپەڕی .دووای ساڵێک لەو مێژووە , مردن بە ڕێژەی 0,2% زیاتر لە ساڵی پێشوو دابەزی , هاوکات لە دایک بوون 0,5% بەرزبوەوە:

))لە ساڵی 1951 ڕێژەی مردن دابەزی بۆ 1,6% و ڕێژەی لە دایک بوون بەرز بوەوە بۆ 4,4% (63 .)

خانوو و شەقامەکانی شار

ژمارە و تەرزی خانوو و پانتایی شەقامەکان ڕۆڵی کاریگەر دەگێڕن لە دیاریکردنی قەبارەی شار , بەهۆی ئەوەی پانتایی شارەکان لە ناو شوراو قەڵاکاندا قەتیس مابوو , بۆیە خانووەکان سادەو بچوک لە پاڵ یەکتر دروست دەکران , , تایبەتمەندی شاری ئیسلامی ئەوە بوو ڕێژەی ناوچەی بۆشایی کەم , نەبوونی باخچەو گرنگی نەدان بە دیوی دەرەوە , ئەمانەش وای کردووە , شارەکان بچکۆلەو ناشرین و وشک بن . دوای دەرچوونە دەرەوەی شار لە سنووری قەڵا قەبارەی شار گەورە بوەوە و ژمارەی خانوەکانی زیادیکرد :

))هەموو لیوای کەرکوک 48369 خانوی تێدابوو بۆ 54360 خێزان .... کۆی گشتی ژوورەکان لە لیوای کەرکووک 134115 ژوور بوو (64 .)

لەم ئامارەوە ئەوەمان بۆ دەرەکەوێت , لە ساڵی 1947   , 5991خێزان لە لیوای کەرکووک بێ خانوو بوونە , زۆربەی ئەوانەش بە شێوەی ئاسایی دانیشتووانی شارەکان بوون.

گواستنەوە لەخانووی قورەوە بۆ کەرپوچ و قایەو گەچ هەنگاوێکە بۆ مۆدێرنتە کردنی شار , هەروەها لە خانووی گومبەدییەوە بۆ بنمیچی تەخت و بەکارهێنانی شێلمان و عامود و جەمەلۆن , بەکارهێنانی خشتی سورەوە کراو چیمەنتۆ , بە دوایدا شیش و چەمەنتۆ تەکانی گەورەیان بە تەلارسازی دا لە کەرکووک , پەیدا بوونی   خانووی مۆدێلی ڕۆژئاوایی لە خانووەکانی عەرەفەوە بۆ ئیسکان , هەروەها باڵەخانەی چەند نهۆمی وەک بانکی ڕافدەین و پۆست و دادگا ..... , گەورەترین شۆڕش بوو لە بواری باڵە خانە سازی لە سەردەمی خۆیدا لە کەرکووک بەرپا کرا , شاری لە شارە دێوە کرد بە شاری مۆدێرن.

))لەو خانوانەی لە کەرکووکدا بوو , 6160 یان لە قایە و 1055 یان لە کەرپوچ دروستکرابوون (65 .)

بوونی ئەو ژمارە زۆرە خانووە دروستکراو لە کەرپوچ لە شاری کەرکووک , بە دواییدا خانوەکانی عەرەفەو ژمارەیەک خانوو بۆ فەرمانبەران و مامۆستایان دروستکرا و دروستکردنی گەڕەکی ئیسکانیش هاتە پێشەوە , هەموویان کە لە سەر شێوەی ڕۆژئاوایی داخراو دروستکرا بوون , لە جیاتی کۆڵانی تەسک , شەقامی پان و باخچەی بەردەرگا و پەنجەرەی فراوان و دەرگای چەند دەرییان بۆ داندرا , سیمای شاریان کردەوەو جوانیان کرد , ڕەنگ و ڕوخساری شاری مۆدێرنیان بە شاری کەرکووک بەخشی.

بەشی زۆری دانیشتووانە کرێچییەکانی شار لەم سێ بەشە پێک دەهاتن:

- ئەوانەی لە لادێکانی کەرکووکەوە دەهاتنە شارەوە.
- ئەوانەی لە دەرەوەی لیواکەوە کۆچیان کردبوو بۆ کەرکووک.

- ئەو لاوانەی خێزانی تازەیان پێکەوە نابوو.
هەرچەندە لە چلەکاندا هێشتا خانەوادەکان لێک جیا نەببونەوە , نەوەو بەرە بابەکان هەموو پێکەوە لە ناو دیواری یەک حەوشدا دەژیان , دەرچوون لە سنووری حەوش دەرچوون بوو لە دەسەڵاتی باوک و یاخی بوونەوە لە داب و نەریتی باو , مۆدێرنە ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیانە هەرەس پێ دەهێنێت , جارێکی خێزانەکان لە یەکەی بچووک بچووک رێک دەخاتەوە . بۆیە کۆمەڵ پێویستی بە ژمارەیەکی زیاتری خانوو و ژور دەبێت , هاوکات توانای ئابوریش رۆڵ دەگێرێت.
))ژمارەی خانوی کرێ لە کاتی سەرژمێری ساڵی 1947 , گەیشتە 4963 خانوو , ئەو خانوانەی لەکاتی ئامارکردنەکەدا بەتاڵ بوون ژمارەیان 450 خانوو بوو . ئەو خانوانەی خاوەنەکانیان تێیدا دەژیان 54,6% خانووەکانی شاری پێک دەهێنا , لە 2538 خانوودا ژوور بەکرێ چوبوو , ژمارەی ژووره بەکرێ چووەکانی ناو شاری کەرکوک , 10468 هۆدە بوو (66 . (
بەم شێوەیە دەبینیین لە زیاتر لە نیوەی خانووەکاندا ژور بەکرێ چووبوو , بە شێوەی گشتی هەر حەوشێک زیاتر لە دوو ژوری بەر دەکەوت , لە ناو حەسارەکان کۆمەڵ کۆمەڵ خێزانەکان پێکەوە دەژیان. کرێی خانوو لە ئاستێکدا بوو , بەشی زۆری داهاتی تاکی بۆ خۆی دەبرد ,ئەگەر بەردەوامیش کار دەست بکەوتایە , بە تایبەت ئەو خانەوادانەی یەک نان پەیداکەریان هەبوایا , ژیان بۆیان سەخت و دژوار بوو.
))ڕێژەی کرێی خانوو بۆ حەوشێک 4,607 دینار بوو , بۆ ژورێک 0,670 دینار بوو (67) .
بەرزبوونەوەی ڕێژەی لە دایک بوون و کەمبونەوەی مردن , بووە هۆی بەرزبوونەوەی ژمارەی خێزان ((لەو کاتەدا ڕێژەی ژمارەی خێزان 5,36 کەس بوو , هەر خانوویەک 6,02 کەسی بەر دەکەوت (68 . (
هاوتا نەبوونی ژمارەی خێزانەکان لەگەڵ ژمارەی خانووەکان , وایکرد کەمبوونی خانوو هەبێت لە شار , لەگەڵ ئەمەدا قەیرانی پەیداکرنی خانوو دروست ببێت , ئەمەش بۆ خۆی هاندەری بنیات نانە.
هەرچەندە قەیرانی خانوو هەبوو لە شارەکە , لێ دەبینیین ژمارەیەک زۆر خانوو بە بەتاڵی مابوەوە , خاوەنەکانییان بۆ کرێی زیاتر هێشتبویانەوە ((ڕێژەی ئەو خێزانانەی حەوشەیەکیان بەرەکەوت 1,12 خێزان بوو , ڕێژەی ئەو کەسانە بۆ ژوورێک 2,17 کەس بوو , ڕێژەی ئەو کەسانە بۆ حەوشێک 6,02 کەس)).
هەرچی شەقامەکانی شارە , لە سەرەتادا کۆڵانەکان تەسک و بەشی زۆری ئەوسەری داخراو بوو , وەلی بەهۆی گۆڕانی هۆیەکانی گواستنەوەو پەیدا بوونی ئۆتۆمۆبێلەوە , شەقامەکان پێویستییان بە گۆڕانکاری هەبوو , وەک دەبینیین زۆرجار بەهۆی پێویستی شەقامی پانەوە لایەکی گەڕەکێک تەخت کراوە , گەورە کردنەوەی شەقامەکان بۆ ئەوە بووە , بتوانرێت ئۆتۆمۆبێل و گالیسکە پێدا تێبپەڕێت , ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی قەبارەی شاری گەورە بێتەوە , ڕێژەی بەشی شەقام لە پانتایی گشتی شار بچێتە سەر.
))داوای قیر کردنی 13 ڕێگا لە لیوا , لە ناویانا ڕێگای کەرکوک- قادر کەرەم , کەرکوک - تۆبزاوە , حەویجە - کەرکوکی تێدا بوو (69 . (
هاوکات ساڵی 1956-1957 لە ناو شار هەڵمەتی قیرتاو کردن دەستی پێکرد , لەوانە ڕێگای بەغدا, شەقامی غازی, ڕێگەی بەغدا ڕوو لە تسن , شەقامی سەرەتای گاورباخی , شەقامی نەوت بۆ ئەڵماس.
ئەو شەقامە لاوەکییانەی دروستکراون لەو ماوەیە بریتیین لە:
-شەقامی گەڕەکی چای بە درێژایی 600 مەتر
----------چقور-------700 مەتر
----------قەڵا-------1100مەتر
---------ئیمام قاسم----900 مەتر
--------شاترلو-------500 مەتر
-------ساری کەهیە-----500 مەتر
-------ئەڵماس-------395 مەتر

-------شۆرجە-------370 مەتر . (70)
بەهۆی گەشەی ناردەی نەوتەوە ، هەرچەندە تاکو ساڵی 1958 ، بەشی زۆری داهاتەکەی ، کۆمپانیا مۆنۆپۆڵەکان بۆ خۆیان دەیانبرد ، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی خستنە گەڕی سەرمایەگوزاری لە بواری پێشخستنی ژێرخانی ئابوری زیادی کرد ((بودجەی کارگێڕی ناوخۆیی(ادارە المحلیە) بۆ ساڵی 1957 - 1958 پێشبینی هاتوو(واردات) 557431دینار بوو ، پێشبینی خەرجی 551337 دینار بوو (71 .) هاوکات تەنها ساڵی 1956-1957 لە ناو شاردا ، ئەم پرۆژانە دروستکران ((ئەو بینایانەی دروستکراون بریتیین لە : قەسابخانەی نوێ ، بانکی ڕۆژهەڵات ، بازاڕی نوێ (سوق عسری)کە لە 84 دوکان پێک دەهات. هەروەها تەنها لە ساڵی 1952دا ، لە شاری کەرکووک ، دەوڵەت ئەم پرۆژانەی ئەنجام دا ((خانەی حەسانەوە بەبڕی 13380 دینار ، بینایەی چاککرنەوەی ئامێری کشت و کاڵ ، کۆمەڵەی ڕۆشنبیری لە کەرکوک کە لە پەیمانگەی پێ گەیاندنی مامۆستای سەرەتایی ، بەشی تاقیگا لە نەخۆشخانە ، قوتابخانەی پیشەسازی بە بڕی 111115,400 دینار ، قوتابخانەیەکی 12 پۆلی ، دروستکردنی باڵاخانەی دادگای کەرکوک ، دروستکردنی پردێک لەسەر خاسە ، دروستکردنی 3 خانوو بۆ بەڕێوەبەری خەزێنەو بەڕێوەبەرایەتی واردات و ماموری ملاک ، دروستکردنی خانووی بەڕێوەبەری پەروەردەی لیوای کەرکوک بە 4550 دینار ، دروستکردنی خانوی سەرۆکی تەندروستی لیوای کەرکوک ، دروستکردنی خانو بۆ سەرۆکی دادگای کەرکوک ، باڵاخانەی زیندانی ، کارگێڕییەک بۆ چاودێری کەش لە لیوای کەرکوک ، خانویەک بۆ ئیزاعەی لاسلکی کەرکوک ، گەورەکردنەوەی مەخزەنی ئەشغال ، 3 قوتابخانەی 12 پۆلی لە موسەڵا و صاری کەهیەو پریادی ، ئاپارتمانێک بۆ چاودێری دایکان و منالان ، خانوو بۆ پزیشاکان ،نەخۆشخانەیەک لە تەنیشت باخچەی قەڵا . هەروەها ساڵی 1953 پردی قاجار لە سەر ڕێی گەڵۆزی ، پردێکی نوێ بۆ کەرکوک لە بازاڕی گەورەوە بۆ تەنیشت بانک بە 75000 دینار ، پردی دووەم لە سەروی پردی یەکەم بە 64000 دینار ، پردێکی نوێ لە تازە ، لەسەر ڕێی بەغدا ، ڕێگای کەرکوک - کۆیە بە درێژایی 20کم بە بڕی 181700 دینار (72 .)
بەم شێوەیە دەبینیین لە کەرکوک ژمارەیەک پرۆژەی نموونەیی لەو ماوەیە کراونەتەوە ، لە ڕابردووی شار بێوێنە بووە ، لەوانە:

- سوق عەسری تاکو ئێستاش بە بازارە مۆدێرنەکەی شار ناو ئەبرێت ، کردنەوەی ئەم بازارە, کە زیاتر بازاڕی بەکاربەری هاووڵاتییان بوو لە شمەکی ئارایشی ، ئەمەش دەربڕی بەرزبوونەوەی چاوەڕوانی جەماوەر بوو.
- دروستکردنی دوو پردی بەردین ، بەرگەی باری قورس بگرێت ، وەک وەڵام بە گەشەی هۆیەکانی گواستنەوە.
- دروستکردنی چەندین قەسر لەسەر تەرزی ڕۆژئاوایی بۆ بەڕێوەبەرەکانی شار.
- باڵەخانەی دادگا کە لەسەر تەرزی ڕۆژئاوایی دروستکراوە ، چیمەنتۆو شیشی تێدا بەکار هاتووە.
- ئامادەیی پیشەسازی کەرکووک ، وەک هەنگاوێک بۆ ئامادەکردنی کادیر لە کەرتەکانی پیشەسازی و پڕ کردنەوەی پێداویستی دەوڵەت و بازاڕ.

بەهۆی گەورە بوونەوەی شار و نیشتەجێ بوونی خەڵکانی لایدە لێی ، شار پێویستی بە ژمارەیەکی زۆری پۆلیس هەبوو ، ساڵی 1947 لە کەرکووکدا ، ئەم ژمارەیەی خوارەوە پۆلیس هەبووە ((4 معاون ، 25 مەفرەزە ، 714 پۆلیس)). هەروەها 7 تەکیە ، 22 مزگەوتی گەورە و 21 مزگەوتی بچوک هەبووە.

گۆڕانکاریی لە پێکهاتەی کەرکوک لە نێوان ساڵانی 1947-1957

گۆڕان لە قەبارەی گەڕەکەکان

به زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان , تەنها گەڕەکەکان گەورە نابنەوە , بەڵکە لە کەنارەوە گەڕەکی نوێش پەیدا دەبن , چونکە ڕوپێوی خاکی گەڕەکە کۆنەکان ناتوانن پێداویستی تازەی هاووڵاتییان دابین بکەن , بۆیە دەبینیین بەردەوام لە کەنارەوە گەڕەکی نوێ پەیدا دەبێت , بە تێپەڕ بوونی کات ژمارەی گەڕەکەکانی شار دەچێتە سەر.

بە گوێرەی ئاماری ساڵی 1947 , لە کەرکووک ئەم گەڕەکانە بەم ژمارەی دانیشتووانەوە هەبووە:

گەڕەک	ژمارەی دانیشتوان
ساری کهیە	21275
شاترلو	4265
بەگلەر	8544
ئیمام قاسم	4654
ئەخی حوسێن	2037
میدان (قەڵا)	1222
ئاغالق (قەڵا)	1609
ئیمام قاسم	2149
حمام مسیحی(قەڵا)	732
پریادی	3358
پریای موسایی	1644
شۆرجە	2365
موسەڵا	4642
چقور	3242
ئاوچی	1303
چای	1717
گوندی تۆبزاوە	1280
کۆمپانیای نەوت	1770
گوندی تسن	2803
گوندی بەشیر	1699
تازە	1918
کۆی ژمارەی لادێکان	14356
کۆی گشتی	91582

دوای 10 ساڵ لەو ئامارکردنە , ئەم گۆڕانکارییانە لە ژمارەی گەڕەک و ژمارەی دانیشتوانی گەڕەکەکان بەدی هاتووە:

ئاماری ساڵی 1957

گەڕەکەکانی کەرکووک	ژمارەی دانیشتوان
ساری کەهیە	16813
تسن	4312
محەتە	930
بەگلەر	1903
شاترلو	5478

خاسه		10809
ئەڵماس	6558	
ئیمام قاسم		11138
بولاق		3405
اوفی		2119
شۆرجه	7691	
چای		1662
چقور		3423
پریادی	6063	
ئاوچی		1524
موسەڵا	8217	
ئاغالق		1863
میدان		1393
حمام مسلم		2570
نەوتی کەرکوک	1361	
نەوتی کەرکووکی نوێ		2951
کۆی گشتی		120,402

وەک دەبینین ژمارەی دانیشتووانی ناو شاری کەرکووک لە 64,547 کەسەوە بەرز دەبێتەوە بۆ 120,402 کەس , ڕێژەی گەشەکردنی ژمارەی دانیشتووان لەو ماوەیەدا دەگاتە 93,2669 . %

ئەو گەشەکردنانەی لە بواری زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان لە نێوان ئەم 10 ساڵەدا لە کەرکووک بەدی هاتووە , زۆربەی ئەو گەڕەکانەی گەشە دەکەن کورد نشینەکانن , ئەویش بەهۆی کۆچی بە کۆمەڵی جوتیارانەوە ڕو لە شار , ئەمەش دیاردەیەکی نۆرماڵە لە هەموو وڵات و کۆمەڵگەکان , لە قۆناغی گواستنەوە لە دەرەبەگایەتیی لادێنشینییەوە , بۆ کۆمەڵگای سەرمایەداری , کە شارنشینی سیمای هەرە دیارییەتی , لە قۆناغی نیشتەجێ بووندا (ڕەوەندی - نیشتەجێ بوون لە لادێ - شارنشینی) , شارنشینی و گوندنشینی دژ بە یەکن , کامیان ڕێژەی بچێتە سەر ئەوی دیکە لە شوێن خۆی دادەبەزێت .

چەند گەڕەکێک لە گەڕەکەکانی ناوەندی شارن , وەک ئاغالق-چقور-ئاوچی-مەیدان -چای -شاترلو-بولاق-ساری کەهیە –پریادی پەرەسەندنێکی دیارییان بەخۆوە نەبینیوە لە ماوەی ئەو 10 ساڵەدا , لە بەرامبەردا دەبینیین چەند گەڕەکێکی کەناری نوێ بنیاتنراو گەشەی فراوان دەکەن , لە پاڵیشدا چەند ناوچەیەکی دەرەوەی شار تێکەڵ بە شار دەبێت.

لەم ماوەیەدا هەردوو گەڕەکی شۆرجە و ئیمام قاسم , هەریەکەیان نزیک بە سێ بەرامبەر گەشەدەن , ئیمام قاسم کە بەشی سەرەوەی جێگەکەی چۆڵ بووە وردە وردە پڕ دەبێتەوە , نموونە جێگەی قوتابخانەی ئیمام قاسمە ((دەوترێت جێگەکەی چۆڵ بووە (73 . (

موسەڵاو پریادی هەریەکەیان دوو بەرامبەر ژمارەی دانیشتوانیان دەچێتە سەر , ئەڵماس وەک گەڕەکێکی نوێ دەردەکەوێت , بەگلەر و ساری کەهیە سنوریان بچوک دەبێتەوە , تسن و بڵاوە دەبن بە بەشێک لە کەرکوک , بەهۆی کۆچکردنی دەوڵەمەندەکانی ناو شار بۆی و گەورە بوونی سنوری شار تا ئەوشوێنانە , پەیوەست دەبێت بە ناوەندی شارەوە.

بە شێوەی گشتی ئەوەی لە نێوان ئەو 10 ساڵەدا لە کەرکووکدا دەیبینیین , گەشەکردنی ناوچە کوردنشینەکانە بە پلەی یەکەم , ئەمە بە بەرپاکردنی شۆڕشی 1958 تەکانی زیاتر دەدات.

شاری کەرکوک لە ساڵی 1947 دا , 67756 کەسی تێدا دەژیا , بەوانەوە بە کاتی لە کەرکووک دەژیان , هەروەها 23826 کەسیان لەو لادێیانە دەژیان سەر بە قەزای ناوەندی بوون.
دانیشتووانی ناو شار , 49441 کەسیان لە لیوای کەرکوک لە دایک ببون , لە لادێکانی سەر بە قەزای کەرکوکیش , 22193 کەسیان لە کەرکوک لە دایک ببوون.
وەک پێشتر ئاماژەمان پێیدا , لەو ژمارەیە , 3761 کەسیان بە شێوەی کاتی لە کەرکووکدا دەژیان , هەروەها 15006 کەسیان لە دایک بووی دەرەوەی شاری کەرکووک بوون , 1633 کەسیش لەوانەی لە دەرەوەی لیوا لە دایک ببون , لە شار و شارۆچکەو لادێکانی سەر بە قەزای ناوەندی شار دەژیان .
کۆچباری دەکرێت بە 3 جۆرەوە , کۆچی ناوخۆ لە چوارچێوەی سنوری یەک پارێزگا , کۆچی نێو دەوڵەتی , کۆچی دەرەکی (ئەوانەی لە دەرەوەی پارێزگاوە هاتوون).
ئەوانەی لە لیوای کەرکووک لە دایک نەببون لەم شوێنانەی خوارەوە بۆی هاتبوون : 3137 - بەغدا , 360-بەصرە ,2531 - هەولێر , -2437 سلێمانی, 1639- دیالە ,205 -دلێم ,271 -کوت , 1598- عەمارە , 410 -حلە , 98- کەربەلا, 213 - دیوانیە , مونتەفک -863 , لە دەرەوەی عێراق لە دایک بوو ژمارەیان 1327 کەس و بێگانە 552 کەس .
لە ساڵی 1957 ژمارەی دانیشتووانی ناو شاری کەرکووک گەیشتە 120402 کەس , لەوانە ژمارەی کریستانەکان 12691کەس , صائبەکان 207 کەس و جولەکە هیچ .
بە گوێرەی شوێنی لە دایک بوونیان , دانیشتووانی شار بەم شێوەیە دابەش دەبوون:
موصل 4936 کەس لەوانە 2077 کریستان و 5 صبی و 5 یەزیدی , سلێمانی 4410 کەس لەوانە 135 کەسیان کریستان بوون , هەولێر 4670کەس لەوانە 879 کەسیان کریستان بوون ,بەڵام ئەوانەی لە کەرکوک لە دایک ببون ژمارەیان گەیشتە 93705 کەس , لە دایک بووانی دیالە 2012 کەس لەناویان 92 کریستان , ڕومادی 779 کەس لە ناویان 380 کریستان , بەغدا 3788 کەس لە ناویان 908 کریستان , کوت 208 کەس , حلە 176 کەس , کەربەلا 41 کەس , دیوانییە 164 کەس 4 ییان کریستان , عەمارە 1371 کەس لە ناویان 8 کریستان و 110 صبی , ناسریە 644 کەس , بەصرە 271 کەس لە ناویان 77 کریستان و 23 صبی , ئەوانەی شوێنی لە دایک بونیان دیار نییە 399 کەس , لەناویان 21 کریستان.
بەڵام ئەوانەی لە دەرەوەی عێراق لە دایک بوونە بریتیین لە:
سوریا 75 کەس , لەوانە 40 کریستان.
لبنان 111 کەس , لەوانە 87 کریستان.
ئەردەن 19 کەس , لە ناویان 3 کریستان.
سعودیە 4 کەس , لە ناویان 1 کریستان.
وڵاتانی دیکەی عەرەبی 139 کەس , لە ناویان 53 کریستان.
ئێران 523 کەس , لە ناویان160 کریستان.
تورکیا 1318 کەس, لە ناویان 1163 کریستان.
وڵاتانی دیکەی ئاسیاو ئوسترالیا 128 کەس , لە ناویان 28 کریستان.
ئەفریقا 9 کەس , لە ناویان 8 کریستان.
ئەوروپا 449 کەس , لە ناویان 439 کریستان.
ئەمەریکا 33 کەس , لەناویان 33 کریستان.
لێرەوە دەبینین 26697 هاوڵاتی لە دانیشتووانی شار لە دەرەوەی کەرکووک لە دایک بوونە , کە دەکاتە نزیک بە چارەکی دانیشتووانی شار , بەشێک زۆریان لە کریستان و صوبی پێک دەهاتن , ئەمانەش بەشێکی بەرچاویان لەوانە بوون , لە کۆمپانیای نەوت دامەزرا بوون.

ێژەی خوێندەواری
ڕێژەی خوێندەواری

لە کۆی دانیشتووانی گشتی ناوەندی قەزای کەرکووک , لە ساڵی 1947, بە ناوەندی شار و ئەو شوێنانەی لە ڕوی کارگێڕییەوە بەشێک بوون لێی , ژمارەی دانیشتوانیان دەگەیشتە 91582 کەس ((. دانیشتوانی ناو شاری کەرکوک 64547 کەسی جێگیر و 3761 کەسی میوان)), کە پێک هاتبوو لە دانیشتووانی ناو شاری کەرکوک و 83 لادێی دەوروبەر , کۆی گشتی دانیشتوانییان 14536 کەس بوو , هەروەها ئەم شارو شارۆچکانەی خوارەوەش , بشیر 1699 کەس , تازە 1918 کەس , تسن 2803 کەس, تۆبزاوە 1280 کەس.((
ژمارەی گشتی خوێندەوارانی شار 15137 کەس بوو , نەخوێندەوارانیش 62783 کەس بوون . ڕێژەی خوێندەواری دەیکردە 24% لە کۆی دانیشتووانی شار.
چەند نموونەیەک بۆ ڕێژەی خوێندەواری لە ساڵی 1947 لە گەڕەکە جیاکانی ناو شار وەردەگرین , بە گوێرەی جیایی پێک هاتەی نەتەوایەتی.
شۆرجە(کوردنشین) 2365 کەس , لەوانە 172 خوێندەوار و 1729 نەخوێندەوار . ڕێژەی خوێندەواری %.9,9479
گەڕەکی چقور 3243 کەس (زۆربە تورکمان).
467خوێندەوار , 2253 نەخوێندەوار . ڕێژەی خوێندەواری 20,727.%
کۆمپانیای نەوت 1770 کەس (زۆربە کریستان)((لە شاردا کۆبونەوە لەسەر بنچینەی ئاینی و پیشەیی و ناوچەییە نەک خزمایەتی)).
751خوێندەوار و 1161 نەخوێندەوار , ڕێژەی خوێندەواری 64,685.%
شاترلو 4265 کەس (تورکمان و کورد).
1058خوێندەوار و 2607 نەخوێندەوار, ڕێژەی خوێندەواری 40,58.%
بەم شێوەیە دەبینیین لەساڵی 1947 بەرزترین ڕێژەی نەخوێندەواری لە شاری کەرکووک لە گەڕەکی کوردنشینی شۆرجە بووە.
ڕێژەی خوێندەواری لە ساڵی 1957 بەرز بوەوە بۆ 41.%
23016کەس کەمتر لە تەمەنی خوێندن

نەخوێندەوار	پیاو	26518
نەخوێندەوار	ژن	37272
خوێندنەوەو نووسین تەنها		26173
سەرەتایی	ژن	679
سەرەتایی	پیاو	1949
ناوەندی و ئامادەیی	ژن	463
ناوەندی و ئامادەیی	پیاو	1568
بەڵگەنامەی بەرز	ژن	83
	پیاو	505
بەڵگەنامەی بەرزتر لە بەکەلۆریۆس	ژن	27
---------------	پیاو	114
بەڵگەنامە لە دەرەوەی وڵات	ژن	4
	پیاو	22

خوێندنی ئاینی پلەی مام ناوەند ژن 3
پیاو 14
خوێندنی ئاینی بەرز ژن 2
پیاو 10
خوێندەواری لەو گەڕەکانەی ئاماژەمان پێیدا , لە ساڵی 1957 بەم شێوەیەی خوارەوە گۆڕا .
گەڕەکی چقور
خوێندنەوەو نوسین ژن 210
پیاو 493
سەرەتایی پیاو 48
ژن 20
ناوەندی و ئامادەیی ژن 11
پیاو 46
بڕوانامەی بەرز ژن 2
پیاو 3
بڕوانامەی بەرزتر لە بەکەلۆریۆس ژن 0
پیاو 1
ئەوانەی دیکە هەموو 0
کۆی گشتی 843 خوێندەوار , 89,29% زیاتر لە ساڵی 1947.
گەڕەکی شۆریجە
نەخوێندەوار ژن 2900
پیاو 2440
خوێندنەوەو نووسین ژن 28
پیاو 567
سەرەتایی ژن 3
پیاو 59
ناوەندی و ئامادەیی ژن 0
ناوەندی و ئامادەیی پیاو 12
بڕوانامەی بەرز ژن 0
پیاو 1
خوێندنی بەرز ئاینی پیاو 4
ئەوانی دیکە هەموو 0
کۆی گشتی 615 , 178,77% زیاتر لە ساڵی 1947. هەرچەندە ژمارەیەکی زۆر نەخوێندەوار هاتنە شارەوە , بەڵام ڕێژەی خوێندەواری بەرز بووەوە بۆ 11,5168. %
گەڕەکی محەتەی کەرکوکی نوێ

خوێندەوار ژن 484
پیاو 834

سەرەتایی ژن 40

پیاو 105
ناوەندی و ئامادەیی ژن 27
پیاو 70
بڕوانامەی باڵا ژن 9
پیاو 27
بڕوانامەی باڵاتر لە بەکالۆریۆس ژن 13
پیاو 40
ئەوانەی دی هەموو 0 تەنها 1 ژن بڕوانامەی باڵای ئاینی هەبوو.

هێزی کار

لە ماوەی نێوان ساڵانی 1947 بۆ 1957 , کرێکاران لە ڕوی چەندایەتی و چلۆنایەتییەوە گەشەیکرد , لە ڕوی ژمارەو جۆرەوە.
بەهۆی کۆچی جوتیارانەوە بۆ شار , ژمارەیەکی زۆر جوتیاری ئەکتیف و چوست و چالاک پەیوەست بوون بە سوپای هێزی کاری شارەوە , شارییە خاوو خلیسکەکان بە زۆری کەرتی بازرگانی و خزمەتگەزاری و کارگێڕی شاریان بە دەستوە بوو.
با چاو بە ئاماری کرێکاران و شێوەی کارەکانییان بخشێنیین , بە دوایدا ڕاوەستەیەک بکەین لە بواری گەشەکردنی لە باری چلۆنایەتی و چەندایەتی.

1947

بەرهەمی کشت و کاڵی و ئاژەڵداری 890 پیاو 16 ژن
کەل و پەلی خانو دروست کردن 53 پیاو 1 ژن
کرێکارانی کانەکان 1 پیاو
دروست کردنی بەرهەمی ڕووەکی 41 پیاو 4 ژن
دروست کردنی خواردی ئاژەڵی 250 61
دەرهێنانی نەوت و بەرهەمە نەوتییەکان 523 2 550 دەوروبەری کەرکوک
بەرهەمی کحولی و بەفر 8
پیشەسازی جگەرەو توتن 5
صابون و شخاتە 4 1
دارتاشی 486 6
پێست و خۆشکردنی 38
پێڵاو دروستکردن و سەراجی 111
ڕستن و چنین 59 2
دورین 297 166
ئاسنگەری و تەنەگە چێتی 466
چاککردنەوەی ئامێری میکانیکی 403
سەعاتچی و زێڕەنگەری 72
کاری خانوو و ڕێگاو بان .. 378
بۆڕیچی و کارەباچی و دانانی ئاودەست 86

پۆست و گەیاندن و تەلەفۆن وڕادیۆ 107
هێڵی شەمەندەفەر 43 173
کرێکارانی کەرتی گواستنەوە زەوی و ئاوی و ئاسمانی 1041
بانک و بیمە و پارێزەری 60 1
پەروەردە 169 69
پزیشک و تەندروستی و دەرمانخانە 187 53
خزمەتگوزاری گشتی 169 69
فەرمانبەرانی دەوڵەت و شارەوانی 766 1
پۆلیس و زیندان و ئاگر کوژێنەوە 508
بازرگانی(کڕین و فرۆشتن) 3298 35
ڕۆژنامەو هونەر 12
خزمەتگوزاری گشتی و تایبەت 1828 333
هەمەجۆر 1244 27
کرێکاری نا پسپۆر 4324 28
کرێکارانی کەمتر لە 10 ساڵ 989 9

1957

ژمارەی دانیشتوانی کەرکوک تەمەن بانتر لە 5 ساڵ 97376 کەس بوو.

خاوەند کار و فەنییەکان پیاو 1308
ژن 280
بەڕێوەبەر و فەرمانبەر و کارگێڕان ژن 54
پیاو 5684
فەرمانبەرانی نوسینگەو کاتبەکان ژن 9
پیاو 1010
تایبەتمەندی فرۆشتن ژن 35
پیاو 3523
کیشاوەرزان و شوان ژن 45
پیاو 1241
کرێکاری کانەکان ژن 1
پیاو 281
کرێکاری گواستنەوە ژن 1
پیاو 1481
خاوەند پیشە(پیشەگەران) ژن 313
پیاو 8441
کرێکارانی دەستی لە کەرتەکانی دیکە نەنوسراون ژن 91
پیاو 3259
کرێکارانی خزمەتگوزاری گشتی ژن 294
پیاو 3071

کرێکارانی دیاری نەکراو ژنان 45156
پیاوان 21798
کۆی گشتی 66954.

تەنها 1123 ژن , لە کۆی 46279 ژن کاریان کردووە , کە دەکاتە تەنها 2,4%ی کۆی ژنان.

تەمەن لە نێوان 5- 15 ساڵ ژمارەیان 40955 بووە , لەوانە 30654 کەسیان کاریان دیار نییە . کەواتە ئەوانەی کاریان دیار نییە زۆریان لە ژنان و منالانی کەمتر لە 15 سالانن.

هەروەها دەبینیین منالانی کەمتر لە15 ساڵ , بەشی زۆری هاوولاتیانی شار پێک دەهێنن , ئەمەش بەهۆی بەرز بوونەوەی ڕێژەی لە دایک بوون و دابەزینی ڕێژەی مردنەوە بوو.

لە ساڵی 1947 دەبینیین تەنها 1057 ژن کارییان کردووە , لە ساڵی 1957 ئەم ژمارەیە بەرز بۆتەوە بۆ 1123 , ئەم بەرز بونەوەیە لە ئاستی زۆربوونی ژمارەی دانیشتووانی شار و ژمارەی گشتی کرێکاران نەبووە , لە ماوەی ئەو 10 ساڵەدا تەنها 66 کرێکاری ژن چووە سەر.

ژمارەی دانیشتوانی لیوا لە بان 5 ساڵەوە 308359 کەس.

خاوەند کار و فەنییەکان پیاو 2154
ژن 339
بەڕێوەبەر و فەرمانبەر و کارگێڕان ژن 66
پیاو 8549
فەرمانبەرانی نوسینگەو کاتبەکان ژن 10
پیاو 1150
تایبەتمەندی فرۆشتن ژن 59
پیاو 5917
کیشاوەرزان و شوان ژن 1210
پیاو 59785
کرێکاری کانەکان ژن 2
پیاو 396
کرێکاری گواستنەوە ژن 3
پیاو 2155
خاوەند پیشە(پیشەگەران) ژن 457
پیاو 11078
کرێکارانی دەستی لە کەرتەکانی دیکەنەنوسراون ژن 105
پیاو 4859
کرێکارانی خزمەتگوزاری گشتی ژن 454
پیاو 4635
کرێکارانی دیاری نەکراو پیاو 55833
ژن 149143
کۆ 204976

کۆی ژمارەی ژنانی کرێکار 2705 لە هەموو لیوای کەرکوک.

خانوو

له شاردا کولتوری لادێ هەرەس دەهێنێت , ورده ورده نەوه له دوای نەوه دەپوکێتەوه . تازەگەری , پەیوەندی خێزانی , له خێزانی گەورەوه بچوک دەکاتەوه بۆ خێزانی بچووک , له خانەوادەی تەواوەوه بۆ ژن و پیاو و منالْ به تەنها , واته بەش بەشی دەکات.

ئەو پەیوەندییه دەرەبەگایەتی باوک سالارییه ورد و خاش دەکات , پەیوەندییه خێڵەکییەکان هەڵەوەشێنێتەوه . ئەمەش وا دەکات هاونیشتمانیان دابەش بن بەسەر ژمارەیەکی زیاتری یەکەی خانەوادەیی , هەر خانەوادەیەک پێویستی به خانوی تایبەتی دەبێت بۆ ژیان له چوارچێوەیدا.

له مۆدێرنیتەدا چۆن شار و شارنشینی گەشەدەکات , بەهەمان شێوه بەهۆی پەیدا بوونی تەرزی نوێی خانوو دروستکردنەوه , باڵاخانەی بەرز پەیدا دەبێت , بازاڕەکان بەرین دەبنەوه.

به تێپەڕ بوونی کات , له شاردا ژمارەی خانووەکان لەگەڵ ژمارەی خێزانەکان نزیک دەبنەوه له یەکتر , ورده ورده خێزانەکان دابەش دەبن , به کۆمەڵ ژیان له ناو یەک خێزان و کرێچێتی له یەک حەوشدا نامێنێت . هەروەها بەهۆی بەرزبوونەوەی داهاتی تاک و بەکاربەری گشتییەوه , زۆربوونی پێداویستی خێزانەوه , ژمارەی ژوری بەکاربەری خانەوادەکان زیاد دەکات , تاکو دەگاته ئەو ئاستەی ئێستا له ڕۆژئاوادا هەیه , بەوەی هەر تاکێک لانی کەم بەشێوەی گشتی ژوری تایبەتی خۆی هەیه.

هەموو شێوه تەلارسازییەکان ((تەلارسازی ئاینی , تەلاسازی سڤیلی , تەلارسازی سەربازی)) له سەردەمی مۆدێرنیتەدا گەشه دەکەن.

له ساڵی 1947 خەڵکی شاری کەرکوک , بەم شێوەیه بەسەر جۆری خانووەکان دابەش ببون : ((7619 کەس له قەسر , 42132 له خانووی ئاسایی , 12 خێزان له خانوی قوڕ . 2385 خانوو 9297 خێزانی تێدا دەژیا , که کۆی دانیشتوانییان 41576 کەس بوو , کەپر و خانوی قامیش 103 خێزان کۆی دانیشتوانیان 725 کەس بوو , له دەزگا حکومییەکان 5771 کەس و دەزگا ئەهلییەکان 1241 کەس و دەزگا ئاینییەکان 253 کەس دەژیان , ئەمانه له مەلا و فەقێ و موەزین پێک دەهاتن)).

بەڵام له ساڵی 1957 ((له کۆی 22830 خێزان له شاری کەرکوک 9940 خێزانی له 1 ژوردا دەژیان , له ناو ئەو خێزانانه 804 خێزان له 1 کەس , 1657 خێزان له 2 کەس و 1829 خێزان 3 کەس و 1804 خێزان له 4 کەس و 1536 خێزان له 5 کەس و 1077 خێزان له 6 کەس و 636 خێزان له 7 کەس و 343 خێزان له 8 کەس و 57 خێزان له 10 کەس و 25 خێزان له 11 کەس و 7 خێزان له 12 کەس و 2 خێزان 13 کەس و 14 کەس و 4 خێزان له 16 کەس پێک دەهات . له بەرامبەردا 184 خێزان خانوی 7 ژوری و 74 خێزان له 8 ژوری و 115 خێزان له 9 ژوور دەژیان.

له کۆی 22830 خێزان , 17559 خێزانیان کرێچی بوون , واته تەنها 23% خەڵکی شار خانوی تایبەتی خۆیان هەبووه . لەناو ئەو خێزانانه 64 خێزان له قەسرا دەژیان , کۆی ژمارەیان 378 کەس بوون . هەروەها 4441 خێزان له خانوی قوڕدا دەژیان , 5 خێزان له باڵاخانه , 4 خێزان بێ خانی ,6 ماڵ له کەپر , 48 ماڵ له ناو دوکانا , 48 خێزان له کۆڵێتدا و 10 ماڵ له ڕەشماڵ. ((

به بەراورد لەگەڵ هەردوو ئامار , دانیشتووانی قەسر نشین له 7619 دابەزی بۆ 378 کەس , دانیشتووانی کەپر و خانوی قوڕ له 12 خێزان خانوی قوڕ و 103 خێزان که له 725 کەس پێک دەهاتن له کەپر بەرز بووەوه بۆ 4441 کەس له خانوی قوڕ , 4 خێزان بێ خانوو , 6 ماڵ له کەپر ,48 له کۆڵێت , 10 ماڵ له ڕەشماڵ , واته ژمارەی خانووی قوڕ و ژیان له شوێنه خەراپەکان زۆر چووه سەر , ئەمەش دیاردەیەکی ئاساییه له هەموو وڵاتان جوتیارانی لادێ که کۆچ دەکەن بۆ شار , بەهۆی لاوازی توانای ئابورییانەوه لەم شوێنانه دەژێن.

هاوکات له ساڵی 1957 دا , دەبینیین 5 خێزان له باڵه خانەدا دەژێن , ئەمەش مۆدەیەکی نوێی تەلارسازی بوو هاته ئاراوه , دروستکردنی خانووی چەند نهۆمی یه.

هەرچەندە بە تێپەڕ بوونی کات , بەکارهێنانی 1 ژور بۆ خێزانێک کەم دەبێتەوە , بەڵام لە پەنجاکان بەهۆی ئەوەوەی شاڵاوی کۆچ لە لادێوە بۆ شار دەستی پێکرد , بۆیە نیشتەجێبوانی یەک ژوور لە شار دەچێتە سەر . ژمارەی خاوەن خانوو لە 54,6% لە ساڵی 1947 دابەزی بۆ 23%. لە ساڵی 1957 , ئەمەش دەربڕی ئەوەیە ئەوانەی هاتوونەتە شارەوە زۆربەی زۆریان کرێچی بوونە , هەروا 43,5% خێزانەکان لە یەک ژوردا دەژیان , تەنانەت خێزانی 16 کەسیشیان تێدابوو.

باری خێزانداری

بە گەشەکردنی کۆمەڵ , هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندی کۆمەڵایەتی کۆن و نەریتە دواکەوتووەکان , چەند ژنەش لە کۆمەڵدا هەڵدەوەشێتەوە , هەرچەندە لە ناوەڕاستی سەدەی ڕابردوودا , بە هۆی قۆناغی بە شاربوونەوە لە ئەنجامی کۆچی بە کۆمەڵی جوتیاران لە لادێوە بۆ شار , کۆمەڵێک ڕەوشت و نەریتی لادێیان لەگەڵ خۆیان هێنایە شارەوە , بەڵام نیشتەجێبوونیان پنتی دەستپێکە بۆ گۆڕانکاری نەوەکانی دوواتر , ناتوانیین ئەو گۆڕانکارییە لە دەستپێکدا هەست پێ بکرێت , بەڵکە کاریگەری لەسەر نەوەکانی داهاتوو دانا.
باری خێزانداری یەکێکە لەو جیاوازیانەی بە گەشەی کۆمەڵ و تێپەڕ بوونی کات گۆڕانی بەسەردا دێت , هەروا لە گەلێکەوە بۆ گەلێکی دیکە دەگۆڕێت.
لە ساڵی 1947دا , لە قەزای کەرکووک , باری خێزانداری بەم شێوەیەی خوارەوە بووە:
33157کەس 1 ژن , 877بیان 2 ژن , 84بیان 3 ژن , 18یان 4 ژن.
نموونە لەسەر باری خێزانداری لە چەند گەڕەکێکی شاری کەرکووک:
شۆرجە 2365 کەس.
879 کەس یەک ژن , 18 یان 2 ژن , 1 بیان 3 ژن , 1یش 4 ژن.
گەڕەکی چقور 3243 کەس.
1046یەک ژن , 34 دوو ژن , 3بیان 3 ژن , 1 بیان 4 ژن . لێرە دەبینیین چەند ژنە لە گەڕەکی چقوری زۆربەی تورکمان نشین بەرزترە لە شۆرجەی کورد نشینی زۆربەی نەخوێندەوار , کە بەشی زۆریان تازە لە لادێوە کۆچیان کردووە بۆ شار , ئەمەش دەربڕی ئەوەیە چەند ژنە لە کۆمەڵگای تورکمانی ناو شاریشدا باو بووە لەو کاتە.
کۆمپانیای نەوت 1770 کەس.
1062بیان 1 ژن , 2 بیان 2 ژن , 1بیان 3 ژن , 1یان 4 ژن . بەهۆی ئەوەی زۆربەی دانیشتووان لەم گەڕەکە کریستانن , بۆیە چەند ژنە لە ئاستێکی زۆر نزمە .
گەڕەکی شاترلو 4265 کەس.
1663یان 1 ژن , 42 بیان 2 ژن , 4بیان 3 ژن , 1بیان 4 ژن.
ساڵی 1957 , لە هەموو کەرکووک.
یەک ژن 42921
دوو ژنە 1035
سێ ژنە 519
چوار ژنە 54
کەمتر لە 15 ساڵ 51294
شۆرجە ژمارەی دانیشتووان 7711 کەس.
یەک ژن 2994
دوو ژن 106

سێ ژن 14
چوار ژن 4
کەمتر لە 15 ساڵ3298
گەڕەکی چقور ژمارەی دانیشتووان 3523 کەس .
1ژن 1147
دوو ژن 33
سێ ژن 4
چوار ژن 3
گەڕەکی محەتەی کەرکوکی نوێ ژمارەی دانیشتووان 2951کەس.
ژمارەی کریستانەکانی گەڕەک 2341 کەس.
تەنها 3 کەس 2 ژنە (بەهۆی ئەوەوەی زۆربەی دانیشتووانی ئەم گەڕەکە کریستان بوو بۆیە کەمترین ڕێژەی چەند ژنەی تێدا بوو).
هەموو لیوای کەرکوک
پیاو 106802
ژن 106995
ڕەبەن ژن 19387
ڕەبەن پیاو 34066
1ژن 71104
2ژن 4552
3ژن 479
4ژن 140
ناو شاری کەرکوک ژمارەی کەمتر لە 15 ساڵ , کوڕان 26861 کەس بوون , لە ناویان 41بیان تەنها ژنێکیان هێناوە , 3بیان دوو ژن , هەرچی کچانە 24433کەس , لە ناویاندا 203 بیان شویان کردووە (بەم شێوەیە دەبینیین گەنجانی کەمتر لە 15 ساڵ زیاتر لە 42% دانیشتووانی شار پێک دەهێنێت).
هەموو لیوای کەرکوک
کوڕانی کەمتر لە 15 ساڵ ژمارەیان 91310 کەس بوو , لەوانە 144 کەسیان یەک ژنیان هێناوە , 3 کەسیان دوو ژن , بەڵام کچان ژمارەیان 83732 کەس بوو , لە ناویاندا 384 کەسیان شوییان کردووە.
هەرچەندە شارنشینی نەریتی دواکەوتویی چەند ژنە لاواز دەکات , بەڵام ئەو جوتیارانەی هاتبوونە شارەوە , سەریان جوتیار و جەستە لە شار بوون , عەقڵ لادێیی بەڵام ئاوی بەلوعەی شاریان دەخواردەوە , باشتر بوونی باری ئابورییان , زیاتر هانی دەدان بۆ چەند ژنە , دواتر لە پرۆسەیەکی درێژ خایەندا , لە نەوەکانی داهاتوو , ئەو نەریتە بەرەو هەڵوەشاندنەوە چوو.

سەرچاوەکان:

تێبینی : بە بەرفراوانی لە هەردوو ئاماری فەرمی دەوڵەتی عێراقی ساڵانی 1947 و 1957 کەڵك وەرگیراوە.

)) -1المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 97.(
))-2الحزب الشیوعی والمساله الزراعیه فی العراق – نصیر سعید الکاڤمی – مرکز الابحاپ والدراسات الاشتراکیه فی العالم العربی –گبعه الاولی1986 –ص47.((
-3المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو – ص46.((
-4چینی کرێکارانی عێراق. د.کەماڵ مەزهەر , فوئاد مەجید میسری کردوویە بە کوردی-1986-ل 25. ((
5-

)كوردستانی نوێ-ژماره 3273- 19- 1 -2004– 2004- كەماڵ مەزهەر.(
)-6ل26- هەولێرم وا دیوه –مەولود بێخاڵی. ((
) -7شژی التاریخ فی احیاو كركوك - د.صبحی ساعتجی - ایلاف 14-7 - 2005.(
) -8چینی كرێكارانی عێراق. د.كەماڵ مەزهەر , فوئاد مەجید میسری كردوویه به كوردی-1986 ل62. ((
-9چینی كرێكارانی عێراق. د.كەماڵ مەزهەر , فوئاد مەجید میسری كردوویه به كوردی-1986. ((
) -10جوگرافیای هەرێمی كوردستانی عێراق –سەنتەری برایەتی- گواستنەوەو هاتوچۆ –محمد عبدالله عومەر-ل272.(
) -11جوگرافیای هەرێمی كوردستانی عێراق –سەنتەری برایەتی- گواستنەوەو هاتوچۆ –محمد عبدالله عومەر-ل272.(
) -12كەماڵ مەزهەر - كوردستانی نوێ-ژماره 3273.(
13-
-منگقه كركوك –محاولات تغییر واقعهاالقومی-د.نوری گالبانی-لندن1995ص38.((
) -14چینی كرێكارانی عێراق. د.كەماڵ مەزهەر , فوئاد مەجید میسری كردوویه به كوردی-1986 ل 60.((
) -15ل8-كەركوك –ژماره 10-كەركوك له مەوسوعەیەكی عێراقی ساڵی 1947دا-د.نوری تاڵەبانی.(
-16چینی كرێكارانی عێراق. د.كەماڵ مەزهەر , فوئاد مەجید میسری كردوویه به كوردی-1986 ل78.((
-17منگقه كركوك –محاولات تغییر واقعهاالقومی-د.نوری گالبانی-لندن1995 ل39.((
-18منگقه كركوك –محاولات تغییر واقعها القومی- د.نوری گالبانی-لندن1995 ص 39.((
-19منگقه كركوك –محاولات تغییر واقعها القومی- د.نوری گالبانی-لندن1995 ص 39((
)-20سەنتەری برایەتی –ژماره 20 – هاوینی 2001- كاریگەری نەوتی كەركوك لەسەر ڕاگوێزانی كورد له كەركوك و بەعەرەبكردنی –پرۆفیسۆر د.ئازاد نەقشبەندی –ل25.((
) -21كەركوك ژماره 22 و 23 ل95-96.(
)-22ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص123.(
) -23ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 53.(
) -24قوتابخانەی ئیمام قاسمی سەرەتایی ئیمام قاسم 1- 10 - 1934 - گۆران فەتحی - كوردستانی نوێ - ژماره 3244 - 18-4- 2004.(
)-25باسەرە ژماره 2 بەرواری 7-5-2003 محەمەد عەبدوڵله كاكەسور.(
)-26مكتبات كركوك - نجاه محمد اوغلو- ئەنتەرنێت.(
)-27مكتبات كركوك - نجاه محمد اوغلو.(
-28كەركوك – ژماره 23-22 – ل138سمكۆ بەهرۆز – مێژووی هونەری بیناكاری.(....
) -29شژی التاریخ فی احیاو كركوك - د.صبحی ساعتجی - ئیلاف 14-7 - 2005.(
) -30المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 132- 133 .(
) -31المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 122.(
)) -32المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص121.(
)-33ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - 86 .(
) -34ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 138.(
-35كەركوك 23-23- بایەخی جیۆپۆلەتیكی ... پشتیوان حسێن و كارزان ئیبراهیم ساڵەح –2004-2005-ل18-21(
) -36ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 130.(
) -37المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو -ص47 .(
) -38ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 127.(
) -39جغرافیه العراق-د.جاسم محمد خلف - دارالمعرفه- ص 273- له سەردەمی شۆڕشی 1958 چاپكراوه.(
) -40الحزب الشیوعی والمساله الزراعیه فی العراق - نصیر سعید الكاڤمی - ص178-179.(
)-41نشاه مدن العراق و تگورها - تالیف - د.عبدالرزاق عباس حسین 1973 - معهدالبحوپ والدراسات العربیه - ص75.(
) -42نشاه مدن العراق و تگورها - تالیف - د.عبدالرزاق عباس حسین 1973 - معهد البحوپ والدراسات العربیه - ص75.(
) -43المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 232 .(
) -44المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 221.(
) -45المجموعه الاحصائیه السنویه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص 228.(
) -46ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 95.(
) -47ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص96.(
)-48جغرافیه العراق-د.جاسم محمد خلف - دارالمعرفه- ص 325- له سەردەمی شۆڕشی 1958 چاپكراوه.(
) -49ماژا فی كركوك - تالیف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 70.(

(50- مزكرات –يوسف حنا يوسف –ابو حكمت ص38.)
(51- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص42.)
(52- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص53.)
(53- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 55.)
(54- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 134.)
(55- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص98.)
((56- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص42 .)
(57- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 136-137.)
((58- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص74.)
(59- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص76.)
(60- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 131.)
(61- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 140- 141.)
(62- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص67.)
(63- المجموعه الاحصائيه السنويه العامه لسنه 1952 - مگبعه الزهراو - ص68.)
(64- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - 1957 ص 50 .)
(65- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص50.)
(66- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص51.)
(67- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص52.)
(68- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص51.)
(69- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 133.)
(70- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 41-42.)
(71- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك - ص 139.)
(72- ماژا فی كركوك - تاليف فهمی عرب و فاچل محمد - گبعه كركوك -ص 56-57- 58 - 59 - 60 - 61 -
62 -63 -64 -65.)
((73- قوتابخانەی ئیمام قاسمی سەرەتایی ئیمام قاسم 1- 10 - 1934 - گۆران فەتحی - كوردستانی نوێ - ژماره
3244.)